

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)

Oerlemans, F.J.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Oerlemans, F. J. (2013). *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos: Deel II (1888-1900)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

30 De gekken zitten in hun kerkgebouw

Willem Kloos stond in zijn kennissenkring niet alleen bekend als een groot dichter, maar ook als een groot drinker. Zijn drankzucht nam in de jaren negentig van de negentiende eeuw zulke vormen aan, dat hij daar maatschappelijk, maar zeker ook psychisch ernstig door in de problemen kwam. Henry Gilius Samson, arts, kunstverzamelaar en bentgenoot van Tachtig, ontfermde zich over Kloos. Want hoe knellend de banden van vriendschap met Kloos ook werden gevoeld, ze bleven bestand tegen ruzies, jaloezie en zelfs tegen Kloos' drankzucht. Na zijn vlucht uit de Arnhemse kliniek van dr. Jelgersma nam hij zijn intrek op kamers in de Weteringsstraat 26 bij de weduwe Rolff en haar dochter. De interventie van Henry Samson bezorgde Willem Johannes Theodorus Kloos twee weken onderdak in Paviljoen 3 van het Wilhelmina Gasthuis.

In de niet geïnventariseerde archieven van het Buiten- of Wilhelmina Gasthuis bevinden zich documenten die niet alleen Kloos' fysieke, maar ook zijn maatschappelijke ineenstorting scherpere contouren geven. Verder verschaffen de gevonden documenten meer inzicht in de rol van Samson, die Kloos bijstond in die moeilijke periode in Amsterdam en later in Utrecht. Voor we de archieven van het Wilhelmina Gasthuis in de Helmersstraat induiken, gaan we eerst langs dokter Samson, die aan het Kattenlaantje bij de Overtoom woonde. Rond 1895 stuurde Willem Kloos hem wanhoopskreten in briefjes en kaarten; Kloos verkeerde in een diepe crisis. Oorzaak: drank! Hij had dringend een dokter nodig en vriend van het eerste uur Samson kende hij goed.

30.1 Dokter Samson

In de tijd dat het echtpaar Samson zich vestigde aan het water van de Overtoom waren zijn vrienden van Flanor daar graag geziene gasten. Aanvankelijk kwam Kloos daar met zijn vriend Verwey, totdat Verwey zich in de zomer van 1888 met Kitty van Vloten verloofde. Zoals in deel 1 werd vermeld, was Kloos daar zo in de war van dat hij in september van dat jaar bij Van Eeden in Bussum verbleef. In een briefje aan Lodewijk van Deyssel uit die tijd meldde Kloos bijna terloops dat hij een 'zeer interessante geschiedenis' had mede te delen: Kloos had getracht zichzelf om het leven te brengen.⁷¹⁴ Gelukkig krabbelde Kloos in Bussum bij Van Eeden weer wat op en sleepte in het vervolg zijn nieuwe vriend, de dichter en classicus Hein Boeken, mee naar de Overtoom.

'Beste Wilhelmina,' schreef Kloos in een briefje uit oktober 1889 aan Mientje Samson-Bouret, 'met veel genoegen zal ik van je vriendelijke uitnodiging gebruik maken. Ook Boeken zal met genoegen en met eetlust komen. Wees in den geest omhelsd door je altijd lief gehad hebbenden, liefhebbenden en lief zullende hebben, Willem. P.S. Je man mag van dit briefje niet weten, daarom doe ik hem de groeten niet.'⁷¹⁵

Kloos kon het niet laten wat te flirten met Mientje. Wellicht gaf Mientje, die aan het toneel was geweest, daar ook wel aanleiding toe. Het huwelijk tussen Henri en haar hield geen stand. Na jaren van doormodderen tussen die twee ging Mientje ervandoor met een jonger neefje van Henri.

⁷¹⁴ 's-Gravesande 1955, p. 187; Joosse 1985, p. 40-52.

⁷¹⁵ Samson-archief, UBA, sign. Sam 47b.

Na een van de vele etentjes bij de Samsons ontving het echtpaar als dank een foto van de dichter.⁷¹⁶ Vanwaar al deze aandacht voor de Samsons? Wat Mientje betrof leek het duidelijk. Maar ook Samson wilde Kloos graag te vriend houden. De 'goedige' dokter met zijn 'burgervrouwje' was namelijk ook geschikt als geldschieter voor *De Nieuwe Gids*. 'Met Samson moet ik voorzichtig te werk gaan,' schreef Kloos in juli 1890 aan Tak. 'Hij is eenigszins tegen mij geporteerd door ik weet niet welke machinaties van den handigen heer Verwey. [...] Ik heb in alle gevallen mijn bezoeken bij hem hervat en zal over een week of drie een aanslag op zijn beurs doen.'⁷¹⁷

Of het geld er ook kwam, is niet duidelijk. Maar in 1895, bij de 'doorstart' van *De Nieuwe Gids*, had Kloos zijn vriend Samson weten te strikken. De nieuwe uitgever van het tijdschrift, S.L. van Looy vermeldde in zijn prospectus van 1895 dat ook Dr. H.G. Samson zorg zou dragen voor de stipte naleving van de gestelde bepalingen.⁷¹⁸

Kloos had op dat moment andere zorgen aan zijn hoofd. Met zijn gezondheid ging het van kwaad tot erger. In oktober 1894 stortte hij in en kwam hij opnieuw terecht in het vroegere atelier van Willem Witsen aan het Oosterpark. Vier maanden lang werd Kloos verzorgd door Saar de Swart en Anna Vis, maar de toestand bleef uitzichtloos. Kloos trok elke avond de stad in en werd dan midden in de nacht dronken aan het Oosterpark of bij de Versluysen afgeleverd. Versluys dan wel de dames werd vervolgens verzocht de rekening van de koetsier te voldoen.⁷¹⁹

Er moest naar een andere oplossing worden gezocht. Onder zijn vrienden – ook onder hen die hij onlangs nog de huid vol schold – werd geld ingezameld om Kloos een goede verzorging te geven. Hij werd ondergebracht in sanatorium De Vogel- en Plantentuin aan de Velperweg te Arnhem.⁷²⁰ Vanaf februari tot en met april 1895 bleef Kloos toevertrouwd aan de zorg van dr. Jelgersma, die tijdens zijn studie geneeskunde in Amsterdam zowel Van Eeden als Gorter leerde kennen en voor wie Kloos geen onbekende was.

De latere hoogleraar psychiatrie Jelgersma was in de kliniek recent benoemd tot geneesheer-directeur. Kort na Kloos' vertrek uit Velp wees Jelgersma er in zijn leerboek van de functionele neurosen op dat neurasthenie (zenuwziekte) in een verder stadium kon leiden tot vecordia, waaronder men toentertijd waanzin en paranoia verstond.⁷²¹ Een diagnose die de artsen in Utrecht, waar Kloos acht maanden later werd ondergebracht, zouden onderschrijven.⁷²²

Wanneer een deel van het geestesleven, zo betoogde Jelgersma verder in zijn leerboek, buiten de bewustzijnsfeer een zeker autonoom bestaan voerde, kon dat leiden tot een toestand van somnambulisme en verdubbeling van de persoonlijkheid. Daarbij was het wel van belang welk voorstellingsbeeld de patiënt zich eigen maakte van zijn lichamelijke gesteldheid. Bij de bespreking van delirante toestanden, bij overmatig alcoholgebruik of

⁷¹⁶ Samson-archief, UBA, sign. Sam GU11.

⁷¹⁷ 's-Gravesande 1955, p. 278.

⁷¹⁸ Van der Goes 1931, p. 122.

⁷¹⁹ Van der Wiel 1986, p. 147 e.v.

⁷²⁰ Carp z.j. [1942], p. 37; Joosse 1985, p. 40-52. Zie ook Oerlemans en Janzen 1998 ('In het diepst van mijn gedachten'), p. 57-67.

⁷²¹ Jelgersma 1897; zie verder: Carp z.j. [1942], p. 46-47.

⁷²² Oerlemans en Janzen 2003, p. 4-53.

plotselinge onthouding van alcohol, zou dit mogelijkwijs leiden tot periodiek terugkerende accessen.⁷²³

De patiënt Willem Kloos, die in Amsterdam naar Jelgersma's oordeel zeker eenmaal, maar waarschijnlijk tweemaal een delirium tremens doormaakte, schatte de ernst van de situatie waarin hij zich op dat moment bevond hopeloos verkeerd in. Op 29 april ontvluchtte Kloos, voor wie de drank belangrijker bleek dan een behandeling onder de hoede van Jelgersma, de kliniek. Na talloze smeekbeden aan Witsen belandde hij uiteindelijk met diens hulp in de Weteringsstraat. Dit was duidelijk tegen de wil van de arts en die nam het Witsen dan ook bijzonder kwalijk dat hij Kloos dit financieel mogelijk maakte. Aan Witsen schreef hij over de toestand van zijn patiënt de 7^e mei vanuit Arnhem:

WelEdele Heer, Zoo even kreeg ik een brief van Kloos uit Amsterdam om mij te bedanken voor mijne medische hulp, daaruit meen ik dus te moeten opmaken, dat hij niet terug komt. Verleden week Zaterdag heeft hij heimelijk hier de inrichting verlaten en is kennelijk naar uw huis gegaan. Uwe vrouw meldde mij op een telegram van mij dat hij met u naar Amsterdam was. Het zal u wel duidelijk zijn, dat al deze handelingen buiten mijne verantwoordelijkheid omgaan. Kloos was een dronkaard wel van de ergste soort, die de geestelijke en lichamelijke degeneratie teekenen daarvan in overvloed bij zich droeg. De aandoeningen aan zijn voeten, die zich elk oogenblik nog kunnen herhalen, zijn gezicht, de vroeger doorgestane aanvallen van neuralgieën enz., dit alles bewijst voldoende hoezeer zijn lichaam door chronische alcoholvergiftiging was gedesorganiseerd. De verschijnselen op geestelijk gebied waren van nog ernstiger aard. In Amsterdam heeft hij één maal zeker, maar waarschijnlijk twee maal een aanval van delirium tremens door gemaakt. Zijne verschijnselen hier waren van zeer ernstigen aard. De van de jeugd af bestaanden achterdocht bleek mij, ook door invloed van het alcoholmisbruik, overgegaan te zijn tot meer of min duidelijke waandenkbeelden van vervolging. Hij meende in der tijd, dat hij door sigaren, die Mej. de Swart hem zond, vergiftigd te worden met opium, zoo sterk meende hij het, dat hij niet kon nalaten de portier er over te spreken. Zooals ik herhaaldelijk heb kunnen constateeren gevoelde hij weinig onderscheid tusschen waarheid en leugen. Hij miste hier elke kracht om zich met gezette arbeid bezig te houden en trachtte zijne ledigheid met de nietigste voorwendzels te verontschuldigen. Een der opvallendste verschijnselen was zijn volkomen gebrek aan inzicht in zijn eigen toestand, hij ontkende steeds misbruik van alcohol gemaakt te hebben, een enkele maal slechts heb ik hem tot de bekentenis kunnen krijgen, dat hij een dronkaard was. Terwijl ik dit schrijf komt de directrice, aan wie ik gezegd had de kamer van Kloos voor een nieuwe patient in gereedheid te brengen, mij mededeelen, dat bij de opruiming van zijn kamer gevonden zijn, 1 flesch waarin anisette geweest is, 2 halve fleschjes waarin brandewijn is geweest en een half fleschje bier. Gij zult mij toestemmen dat een dergelijke wanhoopige alcoholist, die mij en anderen plechtig verzekert geen alcohol meer te gebruiken, daar zelfs geen behoefte meer aan te hebben, reddeloos verloren is, wanneer hij zulke doorslaande bewijzen geeft. Van u

⁷²³Jelgersma 1897; Carp z.j. [1942], p. 45 e.v.

was het verkeerd met de tobberd mee naar Amsterdam te gaan. Hoogst waarschijnlijk zal men spoedig voor de vraag staan, wat men op nieuw met hem moet beginnen. In den eersten tijd zal hij waarschijnlijk wel buiten alcohol blijven, maar dat zal niet lang duren. Dan zal zich spoedig vertoonen 't zij een delirium tremens, 't zij een alcoholische vervolgingswaan, een stoornis, waartoe zijn geest, geloof ik, zeer geneigd is. – Dan blijft voor hem niets meer over dan opname in een gesticht voor krankzinnigen, te meer daar hij elke poging, die in zijn belang gedaan wordt, verkeerd uitlegt. Ook nu nog, terwijl Kloos zich zelf zoo gezond gevoelt als hij in geen jaren is geweest, is hij geestelijk zeer abnormaal en is hij niet meer dan een ruïne van een gezonde menschelijke natuur. Een langer verblijf hier had hem ook niet geheel beter gemaakt en door zijn gebrek aan inzicht in zijn ziekte, zou een herhaling van zijn alcoholisme toch nog wel te vreezen zijn geweest, nu is die echter hoogst waarschijnlijk. Hartelijk hoop ik dat ik ongelijk heb, mijne ervaring van alcoholisten geeft mij echter volkomen 't recht zoo te spreken als ik deed. Ik geef u gaarne verlof deze brief aan Kloos te laten lezen.⁷²⁴

Aan Witsen, die hij verantwoordelijk hield voor de 'ontsnapping' van zijn patiënt, schetste Jelgersma het mogelijke vervolg van Kloos' neergang. Witsen moest ook wel erg stevig in zijn schoenen staan om niet op de smeekbeden van Kloos in te gaan. Vanuit het sanatorium soebatte Kloos hem keer op keer: 'Beste Wim, laat me toch Dinsdag eens bij je komen. Ik zit hier nu bijna drie maanden, eet goed, slaap goed, loop goed. Laat mij bij je komen en met je praten.'⁷²⁵ Een paar dagen later volgde opnieuw een hartverscheurende litanie:

Beste Wim, breng mij s.v.p. naar Amsterdam. Versluys stuurt mij ook weêr naar Amsterdam, omdat hij ik weet niet wat, zegt dat ik daar beter zal kunnen werken. En ik had juist weer goede plannen en dacht dat mijn gezondheid vooruitging langzaam aan. Alles verjaagt mij of verlaat mij, behalve mijn eigen werk. Heb een beetje laatste medelijden met je armen vriend, wiens heele leven misgelopen schijnt. Ik had zoo graag nog heel veel willen doen en kunnen doen. Het leven is ondanks al mijn stille verdriet, zoo mooi geweest, zoo mooi geweest. O, medelijden, medelijden van je smeeek ik voor mijne moeder, die ik heb zien huilen In mijnen droom om haar armzalig kind.⁷²⁶

Weeklacht op weeklacht achtervolgde Witsen:

Vergeef mij, vergeef me ik ben zoo bitter absoluut vernederd, omdat ik zoo trotsch was op mijn arme ziel vol muziek en verstand. Toe schrijf mij even een kort briefje of lang epistel, dat je komt en wil o, allerlaatste mensch in mijn leven, een beetje goedig voor mij zijn. Kom, ik smeeek je, kom en red me, en breng dan dit kladje meê... ik *kan* er geen copy van maken. Tot ziens of vaarwel. Schrijf mij in alle gevallen of

⁷²⁴ Joosse 1985, p. 44; Vergeer 1985, p. 168.

⁷²⁵ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d.[half april 1895], Witsen-archief, KB, 75C51.

⁷²⁶ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. [eind april 1895], Witsen-archief, KB, 75C51.

telegrafeer nog liever. Je bent mijn laatste levende toevlucht, kom bij je vriend Willem Zoo gauw je kunt.⁷²⁷

Ook schreef Jelgersma, in niet mis te verstane bewoordingen, in welke hopeloze situatie Kloos zich, naar zijn oordeel bevond:

Uw weglopen van hier kwam mij niet onverwacht, ik rekende u tot dergelijke dingen wel in staat. Evenzeer wist ik bijna met zekerheid, dat gij ondanks al uwe ontkenningen alcohol gebruikte; dit vermoeden is tot zekerheid geworden toen in uw kamer een flesch anisette, twee halve fleschjes brandewijn en een half fleschje bier gevonden zijn. Ik verwacht, dat gij ook nu nog wel niet zult inzien, welk een hoopeloze dronkaard gij zijt. Ook heb ik uit een brief van Witsen bemerkt dat uwe waandenkbeelden van vervolging u ook hier niet met rust hebben gelaten, zooals trouwens uit de sigaren, waarin gij meendet dat opium was, mij ook reeds was gebleken. – Door de jaren lange vergiftiging met alcohol verkeert gij lichamelijk en geestelijk in een dergelijke degeneratie toestand, dat gij u zelve zeker niet meer kunt helpen en het is eenvoudig een kwestie van tijd hoe lang het zal duren voordat gij weer misbruik van alcohol maakt, dan is plaatsing in een gesticht voor krankzinnigen het eenige mogelijke, in eene inrichting als de mijne kunt gij niet meer opgenomen worden. – Reeds vóór dat gij hier kwaamt was mij door al uwe kennissen gezegd, dat gij voortdurend met leugens omgingt en men nooit op u af kon; dit heb ik hier honderde malen kunnen constateeren, vooral in den laatsten tijd, als het u te doen was om geld te krijgen voor het begaan van alcohol excessen; gij voelt het verschil niet meer tusschen waarheid en leugen. Ik schreef u dit alles nog eens, omdat alleen de nuchtere waarheid misschien nog eenige invloed op u zou kunnen hebben en u zou kunnen waarschuwen voor de verschrikkelijke toekomst, die een chronische onverbeterlijke alcoholist te wachten staat.⁷²⁸

Nog geen twee maanden later verzocht mejuffrouw Rolff, de dochter van Kloos' hospita uit de Weteringsstraat 26 dokter Samson zo spoedig mogelijk te komen, want Kloos voelde zich heel naar. Kloos zat bovendien op zwart zaad, want Witsen liet het wat de financiën betrof afweten. Wel was hij druk doende een aantal vrienden aan te boren om wat geld voor Kloos bijeen te sprokkelen. Van Eeden, zo wist Kloos wel, zat aardig in de slappe was en aan hem vroeg Kloos zo'n beetje iedere week 10 gulden te leen.⁷²⁹ 'Beste Free, Zou je mij den grooten dienst willen bewijzen, mij p.o. nog eens 10 gulden te willen leenen. [...] En ik heb nog maar een daalder over van de tien pop, die je zoo goed waart mij te leenen.'⁷³⁰ Kloos, die voor iedere geleende tien gulden Van Eeden een kwitantie zond, stuurde een vers mee dat hij aan zijn redder in nood opdroeg.

⁷²⁷ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. [eind april 1895], Witsen-archief, KB, 75C51.

⁷²⁸ Joosse 1985, p. 44.

⁷²⁹ Brieven van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, gedateerd resp. juli 1895 [tussen 6 en 10 mei 1895] en mei 1895 [half mei 1895]. In: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 34.

⁷³⁰ Ibidem.

Mijn plezier kan ik wel òp,
 Die gezwierd heb door de menschen
 Gedachtetjes en willetjes, al zooveel jaren lang.

Lang, ách, niet zoo érg lang.
 Met mijn eenvoudgen wil die bang,

Zelfs niet voor vernietiging mijns zelfs diepste wenschen,
 Hield eenvoudig recht-omhoog den wilvasten kop

Maar plezier, ach! Heb ik toch,
 Die gekund heb te genieten
 Al is het maar wat matigjes, zoover in *mijn* kracht lag

Lag, ach misschien wel lag,
 Want wat is 't wat ik anders zag,
 Dan mijn krachtgevend diepst-zijn, dat niemand verdrieten
 Heeft gewild en nog niet wil, dan wát wil? Och...!

Op zondag 26 mei noteerde Van Eeden in zijn dagboek:

Dinsdag brieven en verzen van Kloos ontvangen. Ik heb den 11 den mei op zijn kamer in de Weteringstraat met hem zitten praten. Ik vond hem geestelijk zeer achteruitgegaan. Ik houd hem zeker voor verloren, dit kan niet meer terechtkomen, vrees ik. Hij was hartelijk en vriendelijk. Ik had met hem te doen en vond het navrant.⁷³¹

De rekeningen die de hospita liet presenteren bij Kloos' vrienden Hein Boeken, Willem Witsen of bij Van Looy, de uitgever van *De Nieuwe Gids*, werden maar niet voldaan. Hoe moet dat nou met mij, vroeg Kloos aan Witsen in Ede. 'Stuur me honderd pop, je kunt me toch niet zo laten verrekken. Nu wordt mij zelfs verweten dat ik te veel rookvleesch, te veel bier en te veel spuitwater gebruik.'⁷³² Ook maakte Kloos zich grote zorgen over zijn boeken en meubelen, die nog steeds stonden opgeslagen in het atelier in de Parkstraat waar hij eerder bivakkeerde. 'Zorg ervoor dat ze niet verloren gaan,' smeekte hij Witsen. 'Stuur me reisgeld, dan kan ik bij je komen, om met je te spreken.'⁷³³ Opnieuw hengelde hij bij Van Eeden naar wat geld, want de hospita had over de maand mei nog f 63,- van Kloos tegoed. Toe help me, smeekte hij Van Eeden. 'Straks weigeren ze me nog eten te geven.'⁷³⁴

Kloos mocht naar Ede komen, maar niet bij de Witsens thuis: dat had al eerder voor problemen gezorgd. Hij werd ondergebracht in Hotel en Stalhouderij Mulder, een logement in

⁷³¹ Van Eeden 1971, dl. I, zondag 26 mei 1895, p. 341.

⁷³² Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d.[begin juli 1895], Witsen-archief, KB, 75C51

⁷³³ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d.[30 april 1895], Witsen-archief, KB, 75C51

⁷³⁴ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d.[mei 1895], Witsen-archief, KB, 75C51. Zie ook: brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, [juni 1895], in: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 36.

de buurt, maar niet voor lang. 'Ik ben eigenlijk zoo in mijn schik dat ik hier in de natuur zit, na die vier weken Weteringstraat, waar ik den heelen dag met neergelaten gordijnen heb gezeten zonder iets te zien of te doen te hebben.'⁷³⁵

Door vrienden, zo vernam Kloos, was er wat geld voor hem bijeengebracht. Maar er vrijelijk over beschikken kon hij niet. Kloos stond onder curatele. Als er wat meer zekerheid en houvast in zijn leven kwam, met een eigen plek voor zijn meubels en zijn boeken, dan zou hij ook weer kunnen werken, schreef hij Witsen, aan wie hij het onderstaande vers opdroeg:

Ik ben een vogeltje dat piept,
Omdat het is geboren,
En vluglijkjes weg van een takje, dat zwiept,
Weer vliegt vèr heen, en ijlinkjes laat hooren
Een toontje fel geboord door de nauw-bewogen lucht....
O, o wat een kluchtig, gelukkig gerucht,
Door de kalme lucht,
Is zoo'n vogeltje dat vlucht
En nog even wat laat hooren.⁷³⁶

'Kan je mij voor het allerlaatste nog eens een genoeg doen en helpen met f 10? [...] Ik ben met de Pinksterdagen maar hierheen gevlucht, waar ik nog een rekening heb staan in 't hotel, en dus altijd welkom ben. Witsen heeft mij al eenige malen geld geweigerd, zoodat ik het niet meer kan vragen,' schreef Kloos Van Eeden vanuit hotel Mulder.⁷³⁷ Van Eeden die Kloos' zoveelste verzoek om geld aanvankelijk onverschillig liet, ontving niet veel later 'een zeer serieuze zaken brief' met Kloos' verzoek die aandachtig te lezen en met tien gulden over de brug te komen.

Ik heb je nogmaals om tien gulden moeten verzoeken, omdat ik absoluut geen contanten heb, en ik die toch noodig heb voor reisgeld, sigaren zulke dingen. Mijn onderhandelingen met Versluys heeft deze zelf afgebroken (voor de uitgave mijner verzamelde prozawerken *n*). Wij hadden afgesproken dat hij beginnen zou mij tien gulden per maand te geven. De eerste tien gulden stak hij op mijn verzoek mij toe (1 Mei), maar toen ik vier weken later, een paar dagen vóór den termijn, om de tweede tien pop liet vragen, kreeg ik een weigerend antwoord en dat hij wegens de onkosten voor dit jaar van die uitgave moest af moest zien. Ik heb daar natuurlijk niets op geantwoord, want ik begreep dat hij dacht, dat ik op hoge pooten naar hem toe zou komen, om die prozawerken voor een prikje te verkoopen. Die prozawerken nu zijn mijn voornaamste wereldlijke bezitting. Verder heb ik: een nieuwe bundel poëzie, waarvan nog ongeveer 60 à 70 blz. onuitgegeven. Dan nog een bibliotheek van ongeveer duizend boekdeelen. Tenslotte een antiek kamer ameublement, de inkoopprijs is ongeveer f 120 geweest. Ook nog 1/3 eigenschap van de Nieuwe Gids,

⁷³⁵ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d.[begin juli 1895], Witsen-archief, KB, 75C51.

⁷³⁶ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. [19 juni 1895], Witsen-archief, KB 75C51. Zie ook Kloos, *Nieuwe Verzen*, vers LIII.

⁷³⁷ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 4 juli 1895, in: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 36.

maar die werkt nog met verlies. Dit zijn mijn positieve bezittingen. Mijn presumptieve bestaan in: 1. Het mij door mijn vader na te latene, maar ik weet niet hoeveel dat bedraagt, en bovendien leeft hij met mij in onmin. 2. mijn schrijvers talenten, maar daar weet ik natuurlijk ook niets van. Mijn schulden bedragen: een rekening hier in 't hotel van ruim f 100, zooals de waardin mij heden morgen verwittigde. Dus is mijn vriendelijk verzoek, stuur mij voor den allerlaatste maal tien gulden. Witsen wou mij van morgen meenemen naar Amsterdam; maar ik ben juist vandaar moeten gaan, om de Pinkster dagen en omdat vandaag mijn kamer behangen wordt. Ik kon hem dat niet zo gauw duidelijk maken, want hij moest naar spoor en ik kwam pas uit mijn bed. Toe, Free, doe dat nu, ik zal je innig dankbaar zijn.⁷³⁸

Eind juni meldde Kloos zich, een onbetaalde rekening van de Stalhouderij in Ede achterlatend, andermaal in Amsterdam bij de weduwe Rolff. Hij schreef zijn oude vriend Henri Samson: 'Beste Henri, Ik ben ziek, ik geloof dat ik zware koorts heb. Zou je bij mij willen komen kijken. Ik lig te bed.'⁷³⁹

Opnieuw, maar nu uit dankbaarheid voor Henri's nietaflatende aandacht, schonk de dichter hem maar liefst twee foto's: een van zichzelf en een samen met Hein Boeken.⁷⁴⁰ Ook droeg hij gedichten aan Samson op. Want, zo verzekerde hij: 'ik heb zooveel goeds van je ondervonden in den laatsten tijd, dat ik graag, bij wijze van handdruk, jezelf wil laten merken, dat ik het weet.' De eerste acht regels geven een impressie van zijn overtocht naar Queensboro, in '88.

Voor H.G. Samson

De boot gaat voort op 't zachtlijke bewegen
Van 't al-om-zee-de raderwerk, dat mist
Eeuwiglijk nooit, en stuwt kalm-vastlijk tegen
De donkre nacht in, waar zij achter gist

Als een wijs levend wezen, al de wegen
Die zij begaan kan, zonder kans van list
Van het loerend toeval. En vaag komt gezegen
De bel die luidt in de ondoordringbre mist

1 Aug. '95⁷⁴¹

Kloos' dankbaarheid leek heel oprecht en stond in schril contrast met een paar maanden daarvoor. Kloos was nog maar net uit het sanatorium van Jelgersma weg toen hij Witsen schreef: 'Beste Wim, Help me toch. Ik heb nu drie maanden in een Sanatorium gezeten, omdat ik door een Lesbische vrouw verneukt was.'⁷⁴² Die 'lesbische vrouw' was

⁷³⁸ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, [juni 1895], in: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 36.

⁷³⁹ Brief van Willem Kloos aan H.G. Samson, d.d. 22 juni 1895, in: Mathijssen 1998, p. 49-50; Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

⁷⁴⁰ Samson-archief, UBA, sign. Sam Gu 11.

⁷⁴¹ Mathijssen 1998, p. 49-50. Samson-archief, UBA, sign. Sam 47. Opgenomen in: *De Nieuwe Gids*, nieuwe reeks, jrg.1, nr. 8 (sept. 1895), p. 449.

⁷⁴² Joosse 1985, p. 45. Vergeer 1985, p. 168.

Saar de Swart, die hem samen met haar vriendin vier maanden zo liefdevol had verzorgd in het atelier van Willem Witsen aan het Oosterpark. In een bijna onleesbaar en ongedateerd briefje schreef Kloos zijn arts Samson over haar: 'Mon cher Samy, Die vrouw is een lesbienne. Ik heb een nieuw bewijs bij mij. Dit is geen vrouw, maar "een kwasi-man". Ik zou niet zoo over haar spreken als ze niet hadt gedaan wat ze deedt. Help me, anders ben ik heelemaal slachtoffer.'⁷⁴³ Kloos' fixatie op de lesbienne Saar de Swart was niet nieuw. Zoals we eerder zagen, had hij nog niet zo lang geleden de schilder Eduard Karsen er al eens gek mee gekregen. Deze affaire speelde opnieuw door het chaotische hoofd van Kloos. Hij leed, zoals Jelgersma had voorspeld, aan toenemende waanzin: iedereen zou tegen hem zijn.

Beste Samy, Wat je me van middag vroeg, was het je niet soms of alle menschen een afspraak tegen je gemaakt hadden. Dat is juist wat die Jelgersma in zijn onnoozelheid heeft gedaan, drie maanden lang. Alles wat *ik* zei, was volgens zijn systeem van dokterschap een leugen, alles wat anderen tegen mij gezegd zouden hebben, naar mijn beweren aan hem, volgens hem één verneukerij De conclusie laat ik aan jou.⁷⁴⁴

Kloos kon niet meer alleen gelaten worden. Voor de hospita werd het een onmogelijke opgave. Steeds weer moest Samy in zijn rijtuigje op pad om te reageren op briefjes als: 'WelEdele Heer, U zoude mij een groot genoegen doen als u zondag die weg uitkomt eens bij mij aan te komen dan zoude ik gaarne het één en ander met u bespreken. Maar spreekt U er svp niet met den Heer Kloos over.'⁷⁴⁵

Wat was er gebeurd? De heer Kloos was onlangs dronken op straat aangetroffen en door agenten naar huis gebracht. De heer Kloos verwaarloosde zich; zelfs de kelners spraken er schande van.⁷⁴⁶ De heer Kloos lag dagen in het donker ziek te bed. Samson besloot Kloos bij zich thuis een kamer af te staan om hem in de gaten houden. Maar ook dat mislukte. Willem vertrok weer, als een dief in de nacht, naar de Weteringstraat 26. Hij stuurde Samson later een brief: 'Beste Henri, Je zult waarschijnlijk wel weer allerlei fleschjes vinden op de kamer, die je goed was me af te staan. Ik heb allerlei papieren bij je laten liggen. Stuur me die s.v.p. terug.'⁷⁴⁷

De drankzucht had hem zelfs uit het huis van zijn dokter en vriend Samson verdreven. Eenzaam en met het gevoel door iedereen verlaten en verraden te zijn, zat hij op zijn kamertje. Zelfs zijn beste vriend Hein Boeken bezocht hem niet meer. Kloos was ook voor Hein onhandelbaar. Hein was in deze periode zelfs bang voor hem zodat er van een geregelde omgang tussen de enige twee redacteurs van *De Nieuwe Gids* geen sprake meer was. Op de vijfde oktober schreef de wanhopige Kloos aan Samson: 'Beste Henri, Ik ben doodziek, wil je bij mij komen?'⁷⁴⁸ Toen Samson arriveerde was het kwaad al geschied.

⁷⁴³ Willem Kloos aan H.G. Samson, d.d. 18 september 1895, in: p. 59. Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

⁷⁴⁴ Ibid., p. 58.

⁷⁴⁵ Ibidem, p. 58.

⁷⁴⁶ Brief van Arnold Ising aan Willem Witsen, d.d. 8 oktober 1895, Witsen-archief, KB, 75C51.

⁷⁴⁷ Willem Kloos aan H.G. Samson, [september 1895], in: Mathijsen 1998, p. 59; Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

⁷⁴⁸ Willem Kloos aan H.G. Samson, [5 oktober 1895], in: Mathijsen 1998, p. 60; Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

De enige op wie Samson zich nu nog kon verlaten was Hein Boeken, die hij uiteindelijk aantrof op de kamer van Jan Hofker. Daar vertelde hij dat Willem een poging tot suïcide had gedaan die op een haartje na gelukt was. Samson wilde nu dat Kloos werd opgenomen in het nieuwe Wilhelmina Gasthuis vlak bij de Overtoom. Willem zelf zou ervoor zijn. Op het moment dat zij met zijn drieën zaten te beraadslagen over de vraag hoe het nu verder moest, stapte Kloos de kamer binnen. 'Hij had zijn eigen broek aan,' vervolgde Hofker in zijn brief aan Witsen, 'maar een andere jas, waarschijnlijk omdat de eigen jas bemorst was, een slordig sporthemd en deed een foulard af, waardoor sterk-riekende jod-form watten aan zijn hals bloot kwamen. Nu weet je, dat Samson nog al graag de dingen sterker maakt, wij schenen dit beiden al vooruit te voelen. Samson zei dat niemand het mocht weten (wij hebben het alleen aan Nol [Arnold Ising,] verteld).'⁷⁴⁹ De toneelspeler Arnold Ising, die over het gebeurde was ingelicht, schreef een paar dagen later naar Ede: 'Met Willem blijft het tobben! Gelukkig dat Samson zich zijn lot blijft aantrekken. Wij zouden er geen raad mee weten.'⁷⁵⁰

Het blijft verwonderlijk te zien dat allen uit Kloos' directe omgeving bereid waren hem op enigerlei wijze te hulp te schieten. Kennelijk bleef Kloos voor hen, ondanks alles, naast de dichter en criticus ook een man met een groot charisma, voor wie men alles deed om hem voor de ondergang te behoeden. Inmiddels was ook Saar de Swart op de hoogte van de topper Kloos en schreef heel invoelend aan zijn arts:

Ik hoorde zooëven van de heer H.J. Boeken dat Kloos nu bepaald onder toezicht moet – goedschiks of niet – maar dat zijn vader geheel de zaken aan U overlaat [...] Mag ik u verzoeken zoodra U Kloos laat vervoeren – hoe dan ook mij in te lichten – Misschien kunnen wij tesamen door wat geld bijeen te brengen hem ergens doen verzorgen. Hetzelfde schrijf ik aan Boeken. [...] In ieder geval, niet waar, moet Kloos in een beschaafde verpleging. Wij allen zijn aan hem verplicht goed te zorgen voor hem.⁷⁵¹

Maar Kloos voelde er niets voor ergens te worden opgenomen, zoals spoedig zou blijken uit Samsons brief aan de geneesheer-directeur dr. J. Kuiper van het Wilhelmina Gasthuis. En ondertussen hobbelde Samson, als hij weer van Kloos een kaartje ontving, naar de Weteringsstraat: 'Beste Henri, Neem mij toch in Godsnaam niet kwalijk wat ik deed. Leg het verband weêr aan, kom het weer aanleggen, wil je? Je bent zoo goed voor me geweest en zult het nog eens voor me willen zijn, hoop ik. Neem me toch in Godsnaam niet kwalijk. Nu ik hier alleen zit zonder verband, zonder hulp, voel ik dat ik ongelijk had. Ik voelde me een beetje onaangenaam. Toe, wees nog eens goed voor me.'⁷⁵²

⁷⁴⁹ Ibid.

⁷⁵⁰ Brief van Arnold Ising aan Willem Witsen, d.d. 8 oktober 1895, Witsen-archief, KB, 75C51.

⁷⁵¹ Saar de Swart aan H.G. Samson, 22 oktober 1895, in: Mathijssen 1998, p. 64; Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

⁷⁵² Brief van Willem Kloos aan H.G. Samson, d.d. [oktober 1895], in: Mathijssen 1998, p. 65.

30.2 Paviljoen III

In de herfst van 1895, na zijn zelfmoordpoging, werd Willem Kloos opgenomen in het nieuwe Wilhelmina-Gasthuis, dat nog geen twee jaar oud was. Voor Samson was het van de Overtoom naar de Eerste Helmersstraat een loopje van niks en hij was er als arts zeker van op de hoogte dat een van de paviljoens, dat bekendstond onder de naam Paviljoen III, bestemd was voor zenuwzieken. Deze patiënten waren, volgens de normen van die tijd, absoluut niet krankzinnig en vroegen, dit in tegenstelling tot krankzinnigen, zelf om opname omdat zij meenden te lijden aan vage psychische kwalen. Een dergelijke patiënt sprak over vermoeidheid doorgaans in combinatie met grote prikkelbaarheid of sprak over angsten of fobieën in combinatie met vage lichamelijke klachten.

Krankzinnigen echter herkenden psychiaters tegen het einde van de 19^e eeuw aan ernstige psychische stoornissen die de patiënten niet konden overzien. Zij liepen het risico dat zij zichzelf of anderen wat aandeden. De rechter of burgemeester moest eraan te pas komen om dergelijke patiënten onvrijwillig te laten opnemen in een krankzinnigengesticht.⁷⁵³ Die gang wachtte Willem Kloos.

Een dergelijk krankzinnigengesticht was gebonden aan een vergunning en stond onder staatstoezicht. Toen Kloos in het paviljoen werd opgenomen, werd de benedenverdieping niet bevolkt door zenuwzieken, zoals de opzet was, maar door 'gekken'. De directeur van het Buitengasthuis, J. Kuiper, die de zorg had voor zijn krankzinnigen, was de mening toegedaan dat zijn Buitengasthuis geen gesticht was, maar eerder een magazijn van gekken en bracht op zijn gezag de krankzinnigen, die elders in het gebouw zaten, uit het Buitengasthuis illegaal over naar de benedenverdieping van het nieuwe paviljoen.⁷⁵⁴ Kloos heeft later in zijn *Infernale Impressies* beelden uit dit gasthuis in zijn verzen vorm gegeven. Kuipers actie werd in het najaar van 1895 door de inspectie gedoogd en dat was dan ook de reden waarom Kloos sterk de indruk had omgeven te zijn door uitsluitend gekken.⁷⁵⁵ In Paviljoen III kon de patiënt maximaal 6 weken verblijven; hier vond een eerste selectie plaats. Of de patiënt was na een kortstondig verblijf weer wat opgeknapt, of men werd doorgestuurd naar een gesticht voor verdere behandeling.

Op 25 oktober 1895 werd Willem Kloos door bemiddeling van Samson in Paviljoen III van het Wilhelmina Gasthuis opgenomen. Saar de Swart was zeer opgetogen over Samsons initiatief: 'Zeer geachte Heer, Ik ontvang uw telegram. Ik ben haast blij – niet tegenstaande alle ellende ervan – dat Willem nu verpleegd wordt. U weet dat ik gaarne help.'⁷⁵⁶ Maar de werkelijkheid was, tot Samsons spijt, heel wat minder opbeurend, zoals hij zijn collega berichtte:

⁷⁵³ Van den Berg z.j. [1989], p. 50.

⁷⁵⁴ Ibid., p. 46-48.

⁷⁵⁵ 'de inspecteurs wilden op formele gronden de overbrenging van krankzinnigen niet toestaan en dreigden me met een proces- verbaal indien ik dit toch deed. De ratten kwamen echter 's nachts in de cellen der geïsoleerde krankzinnigen zodat ik de bedreiging naast me neer lei en met de zenuwzieken liet ik alle krankzinnigen naar het pas gereed zijnde Paviljoen III overbrengen. Het p.v. bleef uit!' In: Kuiper 1937, p. 1-3.

⁷⁵⁶ S. de Swart aan H.G. Samson, 25 oktober 1895, in: Mathijssen 1998, p. 66; Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

De patient over wien ik u laatst gesproken heb, den heer Willem Kloos, heeft niet verkozen goedschiks naar het Buitengasthuis te gaan, zoodat ik de hulp van de politie heb moeten inroepen. Hij zal hedenmiddag of avond gebracht worden; wil zo goed zijn, het hem zoo gemakkelijk mogelijk te maken, en zoo het kan hem eene aparte kamer te geven; alle kosten worden betaald en daarvoor zal ik zorgen dat vóór dien tijd (dat hij komt) f100.- gedeponeed worden. Over eenige dagen zal hij naar Utrecht in het Krankzinnigengesticht bij Dr.Moll gaan.⁷⁵⁷

Die enige dagen werden er vijftien. Een aparte kamer kwam er wel: het werd een isoleerkamer. Op de medische staf van het ziekenhuis maakte de dichter Willem Kloos geen grootse indruk. Naast zijn opgewonden gedrag was hij ook zeer vuil. Zijn gezicht was geheel bebloed door het openkrabben van aanwezige puisten. Verder constateerde men schrammen op armen en handen en in de hals. Van Samson vernamen de behandelende artsen dat Willem Kloos sinds ruim een jaar dwangvoorstellingen had en een poging tot zelfmoord had gedaan. Naar de mening van Samson was opname noodzakelijk omdat Kloos gevaarlijk was, niet alleen voor zichzelf, maar ook voor zijn omgeving.

Kloos zelf was een volstrekt andere mening toegedaan: 'Er scheelt mij niets de heer Samson heeft mij hier heen gebracht.' De behandelende arts, die Kloos vroeg wanneer hij zichzelf de wonden toebracht, kreeg als antwoord: 'in een oogenblik dat 't mij niets meer kon schelen.' Op de vraag naar het motief voor zijn daad, antwoordde Kloos: 'Een bepaalde reden waarom ik het deed? Ik heb wel meer het plan gehad, mij van kant te maken. Een jaar of zes geleden heb ik vergift ingenomen,' zoals hij Van Deyssel inderdaad eerder verhaalde.⁷⁵⁸ Verder beschreef Kloos zichzelf als een uitermate onevenwichtig mens. 'Ach ik ben altijd zoo geweest – als kind had ik ook al vlagen van wanhoop, en dan ben ik weer vrolijk.' Dan brengt de arts Kloos' alcoholgebruik ter sprake. 'In 1879 begon ik veel alcohol te gebruiken – ik was er echter tegen gewaarschuwd, en dronk in den laatsten tijd weinig.' Wat de patiënt precies verstond onder 'de laatste tijd', bleef onduidelijk. Wanneer de arts zijn vraag herhaalt, windt Kloos zich enorm op en vraagt: 'moet u nog meer weten?' Gelukkig is de patiënt spoedig daarna weer gekalmeerd. Toch achtte de arts het raadzaam het onderzoek voorlopig te staken.⁷⁵⁹

De dag na dit gesprek was Kloos erg onrustig en onhandelbaar. Na vele vergeefse pogingen hem in bed te houden, besloten de artsen hem te isoleren. In het dagverslag van de 27ste vermeldde het verplegend personeel dat Kloos, alhoewel ondergebracht in een isoleerkamer, kans zag om in een onbewaakt oogenblik zich een kleine wond in de pols toe te brengen door middel van een glasscherf, die hij van zijn melkglas had afgebroken.⁷⁶⁰ Hij bleef een lastige patiënt die voortdurend het bed uit wilde en de aangelegde verbanden afrukte.

⁷⁵⁷ Stadsarchief Amsterdam: niet geïnventariseerd archief van het Wilhelmina Gasthuis; statussen van mannelijke patiënten en kopieboek 45. Zie ook: Oerlemans en Janzen 1998 ('In het diepst van mijn gedachten'), p. 57-67.

⁷⁵⁸ Brief van Willem Kloos aan Lodewijk van Deyssel, d.d. 17 oktober 1888, in: G.H. 's Gravesande, *De Geschiedenis van De Nieuwe Gids*, Arnhem 1956, p. 187.

⁷⁵⁹ Stadsarchief Amsterdam: niet geïnventariseerd archief van het Wilhelmina Gasthuis; statussen van mannelijke patiënten en de dagrapporten.

⁷⁶⁰ Ibid., dagrapport 28 oktober 1895.

Hedennacht [de 28ste] was patiënt zeer onrustig – sliep in 't geheel niet, vroeg aanhoudend om jas en stok – wilde steeds uit bed komen – rukte steeds het verband los en verzette zich wanneer men hem zulks wilde beletten en 't kostte heel wat moeite hem in bed te houden. Hedenmorgen bij bezoek van de G.D.[geneesheer-directeur] beweerde patiënt best geslapen te hebben en op den vraag hoe patiënt aan die wond aan zijn pols komt - antwoordt patiënt daarvan niet af te weten en heel verbaasd was geweest heden morgen bij zijn ontwaken een verband om zijn arm te vinden. Hij doet nog steeds poging om dit te verwijderen.⁷⁶¹

Toch ging het zoetjes aan wat beter met Willem. Op 31 oktober vermeldde men in het dagrapport dat de patiënt de laatste dagen veel kalmer is, 's nachts rustig slaapt en dat de eetlust goed is. Kloos vraagt zelfs om zijn boeken: 'Als u mij suf wilt maken, u kunt het doen, want ik ben in uw macht, maar ik moet mijn boeken hebben.'⁷⁶²

Om een juiste indruk van de patiënt te krijgen, werd ook Kloos' hospita door de medische staf gehoord. Zij vertelde hun dat Kloos wel wat zonderling en misschien wat nerveus leek, maar toch min of meer de huurder was die zij al geruime tijd kende. Maar begin oktober leek het mis te gaan. 'Wat ben ik toch ongelukkig, wat ben ik toch ongelukkig', had Kloos geroepen, al ijsberend de godganse dag door zijn kamertje bij de weduwe.⁷⁶³ Vervolgens vertelde zij hoe Kloos zich die zaterdag aan zijn hals had verwond en verzekerde hun dat er absoluut geen sterke drank in het spel was geweest. Kloos had die nacht goed geslapen en had de volgende morgen, zo vervolgde zij haar verhaal, geweldig veel spijt van zijn daad. De artsen tekenden op dat Kloos zich letterlijk had afgevraagd: 'wat heb ik gedaan, wat heb ik gedaan – 't was een macht die buiten mij stond.'⁷⁶⁴ De hospita zag kans dr. Samson een berichtje te sturen en zo was Kloos in het W.G. terecht gekomen. Het verhaal van de hospita ging verder en vertelde hun dat Kloos op een gegeven moment zijn kamer niet meer verliet en zelfs zijn behoefte in zijn kamer liet staan om dat hij bang was door dokter Samson krankzinnig te worden verklaard.

Toen Kloos van de uitgever Versluys op 19 oktober geld ontving, zo vertelde zij, verdween hij een tweetal dagen.⁷⁶⁵ Volgens Samson zat hij in een hotel, Kloos zelf zei dat hij die dagen 'een uitstapje' had gemaakt. Tegenover zijn hospita, die hij soms moeder noemde, had Kloos over zijn verwondingen nog opgemerkt: 'Over een paar weken dan lachen wij er weer om.'⁷⁶⁶ Naast de hospita werd ook vader Kloos gehoord. Kloos Sr. liet de medische staf weten dat zijn zoon, die al 16 jaar dronk, heel weinig met zijn ouders omging. Toen hij 13 was, had Kloos typhus. Wel leerde hij goed op school, studeerde hij in de letteren en begon hij in september 1895 meer te drinken dan vroeger. Verder vertelde hij dat Kloos' grootvader van moederszijde een zonderling en lastig mens was en Kloos' moeder nerveus. Uit een

⁷⁶¹ Ibid., dagrapport 29 oktober 1895.

⁷⁶² Ibid., dagrapport 30 oktober 1895. Zie ook: Oerlemans en Janzen 1998 ('In het diepst van mijn gedachten'), p. 57-67.

⁷⁶³ Stadsarchief Amsterdam: niet geïntariseerd archief van het Wilhelmina Gasthuis; statussen van mannelijke patiënten.

⁷⁶⁴ Ibid.

⁷⁶⁵ In september 1895 verscheen bij Versluys Willem Kloos' *Nieuwe Verzen*. Daar heeft Versluys hem ongetwijfeld geld voor gegeven.

⁷⁶⁶ Stadsarchief Amsterdam: niet geïntariseerd archief van het Wilhelmina Gasthuis; statussen van mannelijke patiënten.

vragenlijstje dat de vader was voorgelegd, werd duidelijk dat de dichter Kloos lastig was van humeur, driftig en opvliegerig.⁷⁶⁷

Het kopieboek 45 van het Wilhelmina Gasthuis geeft informatie over de op handen zijnde overplaatsing van Willem Kloos naar Utrecht.⁷⁶⁸ Op 7 november schreef dr. J. Kuiper aan zijn collega H.G. Samson dat Kloos binnenkort zou worden overgebracht naar het gesticht te Utrecht, in de 2e klasse. Voor opname in een inrichting was een machtiging van de kantonrechter onontbeerlijk. Iemand die in een nauw contact met de patiënt stond moest een verzoek indienen voor een dergelijke machtiging.⁷⁶⁹ Daar zal Samson voor hebben gezorgd. Aan dr. Moll, directeur van dat gesticht, berichtte Kuiper diezelfde dag dat Kloos eraan kwam en dat collega Samson het contract zou tekenen en de verpleeggelden storten. Maar waar moest het geld voor zijn verpleging vandaan komen? Kloos bezat geen cent. Voor de verpleging in de 2e klasse moest ieder kwartaal f 175,- worden neergeteld. Alleen lag je niet, maar de voeding en verzorging waren wel in overeenstemming met die van personen van de deftige burgerstand.⁷⁷⁰

Samson vroeg vrienden en bekenden om een bijdrage. Het geld kwam er. Kloos Sr., kleermaker van beroep, bracht de dokter een winterjas en kostuum. De jas ging voor f 60,- naar Hein Boeken, Jan Hofker nam voor hetzelfde bedrag het kostuum. Maar helaas ontbrak hem het geld daarvoor. Daar kon Witsen weer voor opdraaien. Gorter doneerde f 100,-, en Van Looy en ook Saar de Swart konden ieder f 25,- missen. Zelfs Albert Verwey, door Kloos toch bijzonder onheus behandeld, zegde in maart 1896 aan Samson geld voor Kloos' verzorging toe.

30.3 Naar Utrecht

Op zaterdag 9 november 1895 vertrok de dichter Willem Kloos van het Centraal Station in Amsterdam met de trein van 10.42 uur naar het Krankzinnigengesticht in Utrecht. De geneesheer-directeur van het Wilhelmina Gasthuis, dr. J. Kuiper, had de stationschef van het Centraal Station verzocht plaatsen 2e klasse te reserveren in deze trein voor een mannelijke krankzinnige en zijn begeleider.⁷⁷¹ Het was gebruikelijk in de trein een aparte coupé te reserveren voor deze reizigers. Verder had het Ministerie van Binnenlandse Zaken uitdrukkelijk verboden dat een patiënt werd geëscorteerd door een geüniformeerde agent. Het was zo al erg genoeg.⁷⁷²

Bij de weduwe Rolff werden die dag nog schone boven- en onderkleden gehaald. De rest van zijn bezittingen liet Kloos voorlopig in de Weteringsstraat bij zijn hospita achter, samen met een schuld van meer dan f 125,-. Dat mocht zijn arts Samson regelen. Dankzij de bijeengebrachte guldens kon de zesendertigjarige Kloos vanaf zaterdag 9 november in het

⁷⁶⁷ Ibidem.

⁷⁶⁸ Stadsarchief Amsterdam: niet geïntariseerd archief van het Wilhelmina Gasthuis; statussen van mannelijke patiënten en kopieboek 45. Zie ook Oerlemans en Janzen 1998 ('In het diepst van mijn gedachten'), p.57-67.

⁷⁶⁹ Vijselaar 1982, p. 26. Zie ook Carp z.j. [1942], p. 43.

⁷⁷⁰ De gedrukte voorwaarden van het gesticht in Utrecht bevinden zich in het Samson-archief, UBA, sign, Sam. 47.

⁷⁷¹ Stadsarchief Amsterdam: niet geïntariseerd archief van het Wilhelmina Gasthuis, kopieboek 45.

⁷⁷² Vijselaar 1982, p. 29.

Krankzinnigengesticht in Utrecht verpleegd worden op de afdeling tweede klasse. Dat was slechts voor korte duur. Een maand later, zoals blijkt uit een briefje aan Van Eeden, is Kloos overgeplaatst naar de klasse 1.⁷⁷³ Zo had Kloos een ruim gemeubileerde slaapkamer en ook de verpleegkundigen waren voor de klasse-afdeling speciaal geselecteerd.⁷⁷⁴

Uit Samsons boekhouding bleek verder dat er in verband met de verstrekte gelden aan Kloos, die zijn rokertje maar moeilijk missen kon, aan Samson regelmatig rekeningen uit Utrecht werden gepresenteerd.⁷⁷⁵

Arnold Ising informeerde, zoals altijd, vriend Van Deyssel over de gebeurtenissen in het Amsterdamse: 'Met Willem Kloos is het toch gegaan, zoals wij wel vreesden. Gelukkig wordt hij in Utrecht niet erger, maar hij is nog aan het malen. De schrijverij heeft hij hervat.'⁷⁷⁶

Tijdens Kloos' verblijf in Utrecht was de bedverpleging, overgewaaid uit Duitsland, al een aantal jaren de gebruikelijke therapie. De medische staf was ervan overtuigd dat meer nog dan de psyche, het lichaam rust nodig had, want een geestesstoornis kende immers organische oorzaken; het was een beschadiging of ontsteking van de hersenen.⁷⁷⁷

Het optimisme over de geneesbaarheid van krankzinnigheid – men legde zich voorlopig liever toe op het in de hand houden van de ergste symptomen – was behoorlijk getemperd. Dus meende men dat de patiënt, die vaak ook nog lichamelijk verzwakt was, het meest gebaat was bij langdurige bedverpleging in combinatie met een uitgebalanceerd dieet.⁷⁷⁸

Ook beschikte het gesticht in die tijd al over opgeleide verpleegkundigen die zich vooral toelegden op de fysieke verzorging van de patiënt.

Bij binnenkomst zal Kloos de standaardprocedure hebben doorlopen: na een grondig reinigingsbad volgde een even grondig lichamelijk onderzoek en werden geconstateerde kwalen nauwkeurig vastgelegd.⁷⁷⁹ Eigenlijk, in grote lijnen, eenzelfde procedure als hij in Paviljoen III had ondergaan.

Dat Willem Kloos de eerste weken in Utrecht weinig van zijn Amsterdamse vrienden zag of hoorde, lag niet aan hen, maar was in lijn met de regels van het huis. Alle contact met familie en bekenden was, volgens de richtlijnen van het gesticht, in deze eerste periode volstrekt verboden. Men wilde voor alles voorkomen dat de patiënt zich opnieuw blootstelde aan de excessen waarmee hij zijn eigen geest had verward en uitgeput. Zo leefde de patiënt dus de eerste tijd in een strikt maatschappelijk isolement en trachtte de arts tijdens deze eerste weken door lichamelijk en 'zielkundig' onderzoek tot een diagnose te komen. Nu hechtte men op het eind van de 19^e eeuw, ook op gezag van de degeneratieleer van met name Lombroso, veel waarde aan de erfelijkheid bij het ontstaan van krankzinnigheid. Dus ondervroeg de arts de patiënt naar eventuele krankzinnigen onder de familieleden.⁷⁸⁰

⁷⁷³ Op 25 december schreef Kloos aan Van Eeden: 'Voor het mogelijke geval dat ik in bed zou liggen – het nummer van mijn kamer is no. 4 op de 1e klasse.'

⁷⁷⁴ Willem Kloos aan Frederik van Eeden, [25 december 1895], in: Mathijsen 1998, p. 80-81; Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

⁷⁷⁵ Samson-archief, UBA, sign. Sam 47.

⁷⁷⁶ Brief van Arnold Ising aan Lodewijk van Deyssel, d.d. 25 november 1895, in: Prick 1968, dl. II, p. 240-241.

⁷⁷⁷ Vijselaar 1982, p. 32-36.

⁷⁷⁸ Ibid., p. 36-37.

⁷⁷⁹ Ibid., p. 40 e.v.

⁷⁸⁰ Ibid., p. 41.

De artsen uit het Amsterdamse Paviljoen III hadden Kloos al eerder bevraagd en onderzocht, maar van een dossieroverdracht was geen sprake geweest. Kloos moest opnieuw door de hele molen. Naast de diagnose bepaalde het gedrag van de patiënt voor een groot deel de verdere behandeling.

De artsen oordeelden dat Kloos onherstelbaar ziek was. De diagnose luidde: erfelijke belasting, misbruik van drank en overspanning van de geest. *Vecordia* (schizofrenie) werd bij de diagnose als vorm van krankzinnigheid genoemd.⁷⁸¹ Er werd destijds verondersteld dat *vecordia* zich ontwikkelde na het twintigste levensjaar, maar dat een dergelijke patiënt ook al op jonge leeftijd over een argwanend karakter beschikte. Het kon zo erg worden dat de patiënt ervan overtuigd was dat er heimelijk over hem werd gesproken en zelfs een samenzwering tegen hem werd gesmeed.⁷⁸²

Op eerste kerstdag schreef Kloos, die zich door iedereen verraden en verlaten voelde, zijn testament. De groeten gingen naar Jan Hofker, Willem en Betsy Witsen, Diepenbrock en zijn vrouw en Lucie Broedelet. Hein Boeken erfde al zijn bezittingen; dat lag erg voor de hand, want hij had nogal wat schulden aan hem.⁷⁸³

De arts Van Eeden, die op zondag 8 december bij Van Deyssel thuis over de treurige lotgevallen van Kloos hoorde, zat drie dagen later bij Kloos in Utrecht.⁷⁸⁴ Zijn vrouw Martha was hem voorgegaan. Zij had Kloos de dinsdag ervoor al bezocht, zoals uit Kloos' briefje aan de arts blijkt:

Beste Free, Ik zou zoo graag hebben dat je eens bij mij kwam, zooals Martha beloofde. Haar onverwacht bezoek ontroerde mij, ik had ook juist een vers gemaakt, een van de legio horrible impressies, die ik den heelen dag moet ondergaan. Hartelijk groetend je Willem Kloos. Hier achter het vers. Naar de dokter mij vertelde, ben je er gisteren (Dinsdag) om 9 uur 's avonds geweest. Ik vraag je vriendelijk kom Vrijdag middag. De dokter zegt mij ook, dat hij niet in de gelegenheid was, je dezen brief ter hand te stellen.⁷⁸⁵

Op woensdag 11 december noteerde Van Eeden in zijn dagboek: 'Kloos kon ik pas van morgen spreken. Ik was twee uur bij hem, hij wou me niet weg laten gaan. Hij is vreesselijk. Hij gaf me dat lugubere vers.'⁷⁸⁶ Aan Henri Jean François Borel (1869-1933), Van Eedens jonge vriend en schrijver, journalist en kenner van China, met wie hij druk correspondeerde, schreef hij die 11e december over Kloos en het 'lugubere' vers:

⁷⁸¹ Willem Arntsz-Stichting-archief, Utrechts Archief (UA) sign. 813. Zie ook: Oerlemans en Janzen 2003, p. 4-51.

⁷⁸² Joost Vijselaar, *Krankzinnigen Gesticht, Psychiatrische inrichtingen in Nederland, 1880-1910*, Haarlem 1982, p. 62.

⁷⁸³ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, [25 december 1895], in: Mathijsen 1998, p. 80-81; Samson-archief, Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

⁷⁸⁴ Van Eeden 1971, dl. I, zondag 8 december 1895, p. 359.

⁷⁸⁵ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, [10 en 11 december 1895], in: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 44.

⁷⁸⁶ Van Eeden 1971, dl. I, woensdag 11 december 1895, p. 360.

Ik kwam juist van Kloos die in 't gesticht te Utrecht is. Dat was een treurig bezoek. Hij gaf mij een heel treffend vers, dat hij pas gemaakt had. Het zal in de volgende N. Gids komen.

'De gekken zitten in hun kerkgebouw' zoo begint het. Ik heb twee uur bij hem gezeten, hij had mij gevraagd te komen. Hij zei niet veel, maar was wanhopig toen ik weg moest. Denk eens dat het je opgelegd werd. Is er wel iets ergens? Het is volstrekt nog geen waanzin. Maar excessief wantrouwen, zooals altijd in zijn karakter lag. Maar zijn horribele situatie voelt hij als jij of ik 't zouden voelen.⁷⁸⁷

Vergeer veronderstelt dat Kloos' vers 'De gekken zitten in hun kerkgebouw' - dat niet zoals Van Eeden schreef in het volgende nummer van *De Nieuwe Gids* werd opgenomen, maar in het eerste nummer van de jaargang 1896 - naar Kloos' ervaringen in Velp verwees.⁷⁸⁸ Zonder daar nu al te diep op in te gaan, lijkt dat gezien het karakter van de Velpse kliniek van Jelgersma hoogst onwaarschijnlijk. Het vers:

De gekken zitten in hun kerkgebouw
Als stomme mummien: met steenen oogen
Staren ze onwendbaar langs de lage bogen
En hooren van Geloof en Liefde en Trouw

Uit 's herders mond, die kalmpjes staat en nauw
Iets hoorbaars voor een oirbaar mensch kan pogen
Te geven aan de onzaal'gen, die bedrogen
Om 's werelds eêlste goed, zien lauw en flauw

Dan keerend zaal-waarts naar mijn vreemde voêr,
Denk ik gedwee: 'k ben een verloren worm maar,
En ga dan stil wat schrijven of wat lezen.

Maar mèt begint het hortende rumoer,
Lawaaïend langs de wanden of 't een storm waar...
Menschen, aanschouwt: ik word als een van dezen.⁷⁸⁹

Verder veronderstelde Vergeer dat Kloos het zevental 'Infernale Impressies' niet creëerde in Utrecht, maar vanuit een vroeger concept in het Utrechts gesticht een definitieve versie smeedde. Het vers dat Kloos kort daarop Van Eeden toezond, sluit Vergeers veronderstelling – gezien Kloos' briefje van 10 of 11 december waarin hij Van Eeden schreef dat het een herinnering gold - voor een belangrijk deel uit. Van Van Eeden weten we dat hij zowel op 19 als 24 december bij Kloos in het sanatorium zat en dus Kloos' opmerking -'Toen je weg was kwam dit vers, een herinnering uit het Buitengasthuis te A.', - veelzeggend was

⁷⁸⁷ Brief van Frederik van Eeden aan Henri Borel, d.d. 11 december 1895, in: Brieven van Frederik van Eeden aan Henri Borel, Den Haag-Brussel, z.j. [1933], p. 57-59.

⁷⁸⁸ Vergeer 1990, p. 25-26.

⁷⁸⁹ Kloos, *Infernale Impressies*, De Passielooze Lelie, Babiloniënboek, februari 1885. Opgenomen in *De Nieuwe Gids*, nieuwe reeks II, 1897, p. 13 e.v. en 73 e.v. onder de titel 'Infernale Impressies'. In 1902 opgenomen in de bundel *Verzen II*, onder de nummers XCII tot en met XCVIII. De gemeenschappelijke titel ontbreekt.

en er bij aantekende, kennelijk met het oog op publicatie in de te verschijnen *Nieuwe Gids* - het maar vast te versturen.⁷⁹⁰

De gek lag onbeweeglijk op zijn leger
En 't was of daar een lijk in lompen lag.
Zoo wezenloos: Nauw scheen de vale dag
Door 't schuine raam daarboven op dat leger.

Soms slechts wat laken-ritselig, als teeg er
Door 't lijf een jicht-scheut. 't Was of hij niets zag
Maar ziet, daar gleed op eens een breede lach
Langs 't vaal gelaat. Op rees hij van 't vreemd leger.

De houding van den gek was wild en drukkend
Den arm hield hij omhoog, de blik stond stijf
De romp schoof heen en weer in dronken slingeren

Maar zich bezinnend, 't schurftig, schokkend lijf
Met gram en schuin ziend oog voorover-bukkend
Grabbelde hij in 't bed daarnaast met greet'ge vingeren.

Al in een vroeger stadium had Kloos Van Eeden verzocht er op toe te zien dat zijn bundeltje 'Nieuwe Verzen' - mocht het zover komen— toch vooral zorgvuldig werd uitgegeven. Dan volgen daags na elkaar opnieuw twee briefjes aan Van Eeden. Daarvan roept het briefje van de 11^e januari de nodige vragen op:

Beste Free, Het geeft toch niet of ik het al in mezelf houd, en ik durf het je te zeggen omdat jezelf een getrouwd man bent. Mijn opname in dit gesticht heeft opeens een streep gehaald door al mijn inwendige overwegingen en wenschen. Ik heb er met niemand over gesproken, maar ik zou wel eens willen weten, wie recht heeft, mij hier tot de bereiking van wat ik graag wou een stroobreed in den weg te leggen, behalve de menschen die er over te zeggen hebben. Wel spijt me eigenlijk, dat ik er nu over spreken moet, maar ik verdom het mijn heele toekomst zoo maar naar den bliksem te gooien. Ik kan je niet zeggen, wat het is, want dan maak ik mij op mijn leeftijd belachelijk. Je hebt mij beloofd van de week te komen en ik hoop zoo dat je 't wilt doen.⁷⁹¹

Het waarschijnlijkst is dat de jeugdige Lucie Broedelet, die hij onlangs nog had gesmeekt hem vooral dagelijks te schrijven en waar hij al zijn zinnen op had gezet, hem nu de nodige tijd en rust gaf, zich van alles in het hoofd te halen. Kloos, die wel inzag dat hij hulp nodig had, van wie dan ook, zette zich heen over zijn wantrouwen jegens Van Eeden – die ook in

⁷⁹⁰ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. [februari 1896], in: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 46-47.

⁷⁹¹ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, d.d. 11 januari 1895, [lees: 1896, aldus Vergeer], in: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 49.

de affaire Pijnappel Kloos had bijgestaan - en klampte zich aan hem vast. Van Witsen, die een jong gezin aan het stichten was, mocht hij, zo begreep Kloos wel, op dit moment niet veel meer van verwachten en op Van Deyssel, die alles van een afstand volgde, kon Kloos absoluut niet rekenen. Kloos die voor alles het gesticht zo spoedig mogelijk wilde verlaten, overlegde de artsschrijver Van Eeden een briefje met de plechtige belofte 'geen alcohol in welke vorm ook meer te nemen.'⁷⁹² 'Dinsdag was ik bij Kloos', legde Van Eeden in zijn dagboek vast, 'Hij beloofde schriftelijk niet meer te drinken. Ik ging er meer recht op in dan te voren. Het leek een beetje of hij alles aangreep om er uit te komen.'⁷⁹³

Van Deyssel werd door Van Eeden - die het kennelijk als een persoonlijke overwinning beschouwde - op de hoogte gebracht van Kloos' belofte niet meer te drinken. Maar Van Deyssel mocht daar nooit iets over los laten, zo bezwoer Van Eeden hem.⁷⁹⁴ 'Ik heb er over gedacht', zo schreef hij Van Deyssel, 'hem een paar maanden in huis te nemen, zoodra hij ontslagen wordt. Want ik vrees zeer voor een spoedig recidief van zijn alcoholisme. Alleen is 't gevaar voor 't grootst, en niemand wil met hem samenwonen. Hier heeft hij gelegenheid tot werk en als hij wil gezelschap.'⁷⁹⁵ Dat zag Van Eeden goed. Zonder nazorg zou het gevaar groot zijn dat Kloos weer spoedig naar de drank zou grijpen.

Op 10 februari 1896 meldde Kloos, niet zonder gevoel voor dramatiek: 'Beste Free, Zooeven nam de dokter mij apart en zei, dat ik geëlectriseerd moest worden. '*Lasciate ogni speranza voi ch'entrate.*' [Laat alle hoop varen, gij die hier binnentreedt, Dante *Inferno* III, 9].⁷⁹⁶ Nu werd voor lichtere gevallen van krankzinnigheid weleens elektrotherapie toegepast.⁷⁹⁷ Toen Kloos dan ook aan Van Eeden berichtte dat hij een dergelijke behandeling zou ondergaan, kon de psychiater Van Eeden, als het goed was, Kloos op dat punt gerust stellen.

Overigens was de toepassing van de elektrotherapie in gestichten vrij zeldzaam. Kennelijk was niet iedere gestichtgeneesheer overtuigd van de zinvolheid van een dergelijke drastische ingreep. Men had er eenvoudigweg geen idee van wat precies het effect was van de elektriciteit op de psyche en het lichaam van de patiënt: een effect zal het teweeg hebben gebracht, maar daarnaast tastte men toch voor een belangrijk deel in het duister.⁷⁹⁸ De elektrotherapie, waarbij de patiënt op een geïsoleerde stoel zat en een elektrode op het hoofd en een andere aan de voeten werd vastgemaakt, werd in de regel tweemaal per dag, gedurende 5 tot 10 minuten toegepast om enkele weken te worden voortgezet.⁷⁹⁹

Voor Kloos had de risicovolle therapie, naar het zich liet aanzien, het gewenste resultaat. Kloos vertrouwde er zelfs op spoedig weer in Amsterdam te zijn. Nieuwe redacteuren waren

⁷⁹² Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, dinsdag 28 januari 1896, in: *ibid.*, p. 49.

⁷⁹³ Van Eeden 1971 dl. I, donderdag 30 januari 1896, p. 365.

⁷⁹⁴ Brief van Frederik van Eeden aan Lodewijk van Deyssel, 4 februari 1896, in: Van Tricht en Prick 1981, p. 299-300.

⁷⁹⁵ Brief van Frederik van Eeden aan Lodewijk van Deyssel, 24 januari 1896, in: Van Tricht en Prick 1981, p. 297-298.

⁷⁹⁶ Brief van Willem Kloos aan Frederik van Eeden, 10 februari 1896, in: Vergeer 1990 ('Van kwaad tot erger'), p. 50. Ook in: Mathijssen 1998, p. 102-103; Collectie Van Eeden, Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

⁷⁹⁷ Vijselaar 1982, p. 103.

⁷⁹⁸ *Ibidem.*

⁷⁹⁹ *Ibidem.*

voorlopig uit den boze wat Kloos betref en met die boodschap kon Hein Boeken, die hem eind februari in de kliniek opzocht, vertrekken.⁸⁰⁰

De uitgever Van Looy dacht daar heel anders over en spoorde Boeken aan vooral Witsen, Jolles, Diepenbrock en Leopold te vragen redacteur van het tijdschrift te worden.

Diepenbrock zou het in overweging nemen en als die toehapte zag Boeken ook wel wat in Frans Erens. De rest te vragen achtte Boeken volstreekte nonsens; Witsen natuurlijk daar gelaten.⁸⁰¹

Kloos hulde zich vervolgens in stilzwijgen wat *De Nieuwe Gids* aanging en van de mogelijke kandidaat-redacteurs kwam taal noch teken. Met Jan Hofker zat Hein aan de correctie van Kloos' *Veertien jaar literatuurgeschiedenis*, want 'daar sliep Jan zo lekker van', lazen ze in Ede.⁸⁰² Veranderingen die op stapel stonden wat *De Nieuwe Gids* betref – er was het plan om met Van der Goes, die een nieuw maandschrift wilde starten, samen te gaan – hadden voor Hein voorlopig afgedaan.⁸⁰³ Wel zou Frans Erens met ingang van september 1896 met Kloos en Boeken de redactie vormen van de tweede jaargang Nieuwe Reeks van *De Nieuwe Gids*. Erens benoeming in april '97 tot griffier in Veghel maakte aan dat redacteurschap voorlopig een eind.⁸⁰⁴

Half maart schreef de geneesheer-directeur dr. Moll aan Van Eeden dat Kloos naar het scheen van zijn waandenkbeelden verlost raakte. Hij vond het een goed idee als zijn collega te Bussum de patiënt overnam.⁸⁰⁵ Frederik van Eeden, weliswaar nog niet zo lang geleden in *De Nieuwe Gids* door Kloos flink uitgescholden, besloot Kloos mee naar Bussum te nemen. Tenslotte was het in het najaar van 1888 met Willem bij hem thuis toch redelijk naar wens verlopen. Van Eedens voornemen raakte in de vriendenkring snel bekend. De vrienden waren verbijsterd. Daar kon niets goeds van komen. Henri Samson, niet alleen Van Eedens vakgenoot, maar ook een studievriend, waarschuwde Van Eeden op 18 maart voor zijn onberaden stap:

Amice, Van Dr.Moll te Utrecht ontving ik de tijding dat gij bereid zijt Kloos bij u in Bussum te huisvesten, wanneer hij Utrecht mag verlaten. Ofschoon ik even als allen die Willem liefhebben, met vreugde zijn verlossing uit het somber huis verlang, meen ik toch, juist omdat zij zooveel van hem houden, U attent te moeten maken dat de Directeur mij in zijn brief schrijft dat het *schijnt* dat de Patient geen waandenkbeelden meer heeft. Ik zou 't ijselijk en rampzalig vinden, wanneer hij voor de tweede keer na een korten tijd weer naar het gesticht zou moeten gaan.⁸⁰⁶

Er moest een beslissing worden genomen, ook met het oog op de financiën, want voor een tweede periode van een halfjaar moest weer het nodige worden opgehoest. Kloos kwam naar Bussum. Samson liet de nodige omzichtigheid varen en liet de vrienden weten hoe hij

⁸⁰⁰ Brief van Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 21 februari 1896, Willem Witsenarchief, KB 75 C51.

⁸⁰¹ Brief van Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 3 februari 1896, Willem Witsenarchief, KB 75 C51.

⁸⁰² Brief van Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 22 april 1896, Willem Witsenarchief, KB 75 C51.

⁸⁰³ Brief van Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 27 april 1896, Willem Witsenarchief, KB 75 C51.

⁸⁰⁴ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 13 april 1897, Willem Witsenarchief, KB 75 C51.

⁸⁰⁵ Brief van A.Th. Moll aan Frederik van Eeden, d.d. 16 maart 1896, in: Mathijsen 1998, p. 110-111.

⁸⁰⁶ Brief van H.G. Samson aan Frederik van Eeden, d.d. 18 maart 1896, in: Mathijsen 1998, p. 112.

tegen de zaak aan keek: 'Beste Wim', schreef hij Witsen, 'ik deel je mee dat Kloos op de 8sten Mei als genezen verklaard door den Directeur, het Krankzinnigengesticht te Utrecht zal verlaten. Dr.F.van Eeden te Bussum zal hem huisvesten. Deze verandering is eene tegen mijn zin en ik verklaar dan ook dat de Heer Van Eeden en Dr. Moll geheel verantwoordelijk zijn voor de gevolgen van dit ontslag.'⁸⁰⁷

Natuurlijk voelde Samson zich bij dit alles lelijk gepasseerd. Hij was toch degene geweest die Kloos op medisch advies in Utrecht had weten onder te brengen en zo wilde hij ook als eerste geraadpleegd worden in zo'n belangrijke kwestie. Van Eeden over Samsons nieuwe visie op de hoogte gebracht, berichtte zijn 'Amice Collega' op 2 mei, een paar dagen voordat hij Kloos uit het gesticht in Utrecht zou ophalen, 'Eerst gisteravond vernam ik door Boeken dat mijn voorstel omtrent het bij mij in huis nemen van Kloos niet door U wordt goedgekeurd, en dat gij zelfs voornemens zijt de leiding van Kloos' zaken op te geven als er tegen uw advies gehandeld wordt.'⁸⁰⁸

Van Eeden schatte de situatie goed in. Als Kloos in zijn oude fout verviel, zou alleen hij de schuld krijgen. Hij schreef dan ook verder aan zijn collega: 'Blijft gij nu tegen adviseren en trekt gij uw hulp terug, dan zou ik bij eventueel recidief, in een zeer onaangename positie komen. Ik schrijf nog heden in gelijken geest aan Dr. Moll. Ik hoop dat het u gelukken zal een geschikt verblijf voor den patient te vinden.'⁸⁰⁹

Wat nu Samy? Op een dergelijk korte termijn een andere oplossing vinden leek uitgesloten. Kloos, die op de zesde mei verjaarde en maar liefst zeventig taartjes had rond laten gaan, zat al met zijn koffertje klaar.⁸¹⁰ Op 8 mei kwam Kloos naar Bussum, met of zonder Samsons zegen. 'Amice', zo schreef van Eeden 3 mei 1896 vanuit de Dennekamp in Bussum dokter Samson, 'ik zal dan Vrijdag Kloos gaan halen. Ik vreesde evenzeer dat de teleurstelling slechte gevolgen zou hebben en ben dus blij dat de zaak geschikt is. Waarom hebt gij mij toch niet eerder uw opinie zoo stellig geschreven als ik hem door Boeken vernam. Ik vind het ontslag gewaagd, maar zeker geen fout en wel gemotiveerd. Dat gij het een groote fout vindt hadt gij niet aan anderen maar allereerst aan Moll en mij moeten zeggen. [...] Nu hebt gij tegenover de buitenwereld alle verantwoording op Moll en mij geladen.'⁸¹¹ Natuurlijk zal Samson gedacht hebben: daar hoort de verantwoording dan ook te liggen.

Op vrijdag 8 mei arriveerde Kloos bij Van Eeden, die speciaal voor hem zijn oude slaapkamer tot werkkamer had ingericht. De volgende dag noteerde de artspsychiater in zijn dagboek: 'Sinds gister is Kloos hier. Ik ben er zeer bezwaard onder geweest, maar nu gaat het weer. Hij zelf is zeer goed en geschikt, luistert naar allen raad, en behalve een zwakheid van zijn geheugen is zijn geest en zijn gedrag normaal. Maar ik was er onrustig over en bezwaard en sliep slecht God geve mij sterkte. Het is maar net wat ik houden kan.'⁸¹²

⁸⁰⁷ Brief van H.G. Samson aan Willem Witsen, d.d. 1 mei 1896, in: *ibid.*, p. 123.

⁸⁰⁸ Brief van Frederik van Eeden aan H.G. Samson, d.d. 2 mei 1896, in: *ibid.*, p. 124-125.

⁸⁰⁹ *Ibidem.*

⁸¹⁰ Oerlemans en Janzen 1998 ('In het diepst van mijn gedachten'), p. 57-67.

⁸¹¹ Brief van Frederik van Eeden aan H.G. Samson, d.d. 3 mei 1896, in: Mathijssen 1998, p. 126-127. Samson-archief, Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

⁸¹² Van Eeden 1971, dl. I, zaterdag 9 mei 1896, p. 374-375.

Het deed Van Eeden merkbaar deugd dat Kloos scheen op te knappen. Enthousiast schreef hij zijn jonge vriend Henri Borel dat hij blij was Kloos bij zich te hebben, want Kloos was verwonderlijk opgeleefd en volkomen normaal. Eigenlijk de oude Kloos uit zijn beste dagen.⁸¹³

Van Eedens Bussumse kennissen hadden daar duidelijk geen boodschap aan. Zo kwam Jan Veth aan de deur met het verzoek Kloos vooral uit zijn buurt te houden en ook Roland Holst en Herman Gorter ontliepen Kloos alsof hij een melaatse was.⁸¹⁴ Van Deysse, die door Van Eeden al snel was geïnformeerd over de toestand van de patiënt, was eigenlijk de enige Gooienaar die zich het lot van zijn vriend aantrok en af en toe kwam binnenvallen.⁸¹⁵ Na vier dagen van observatie berichtte Van Eeden aan Van Deysse over Kloos' toestand:

De eerste dagen was hij versuft. Nu is hij vrolijk, speelt met de kinderen, maakt malle versjes voor hen [...] Het is mij duidelijk wat ik door mijn ervaring met alcoholisten al lang vermoedde, dat het duivelsche en bestiale in Kloos alleen ontstaat door alcoholisering. Zonder alcohol is hij bemiddelijk, redelijk, wat kinderlijk en onvast, maar diep gevoelig en zeer goed te vertrouwen. Alleen alcohol heeft van hem het 'gevaarlijk sujet' gemaakt, dat men nu in hem ziet. [...] Zijn geheugen heeft waarschijnlijk onherstelbaar geleden, en hij kan ook in één week of één dag weer zoo diep vallen als het diepst waartoe hij door jarenlange excessen gekomen was. Alleen bij geheelen onthouding is er kans voor hem zijn onmiddellijk verderf te ontgaan. [...] Op 't moment (mei 1896) tracht hij zijn tijdschrift staande te houden. Ik hoop voor hem dat het gelukken zal.⁸¹⁶

Samsons aanvankelijke bezwaar tegen Kloos' genezenverklaring bleek ongegrond. Van Eeden beklemtoonde nog maar eens aan Thijm dat Kloos' verblijf op de Dennekamp op hem wonderwel een heilzame uitwerking had. 'De patient is in de weinige dagen dat hij hier is', het is dan 14 mei, 'verbazend bijgekomen. Behalve de zwakte van zijn geheugen is er weinig abnormaals meer aan hem te merken, en hij is als huisgenoot even redelijk en aangenaam als in zijn beste dagen.'⁸¹⁷

Van Eeden klomk zelfs wat opgewekt. Hij was duidelijk opgelucht met zijn gelijk. Ook de vrienden leken opgetogen. 'Het schijnt Willem goed te gaan bij v. Eeden – tant mieux – 't is in ieder geval een goede daad van v.E. en, als het goed gaat – zeker de beste oplossing. Ik voor mij moet het betwijfelen maar dat heeft niets te beteekenen,'schreef Witsen de arts Samson, die hem destijds al eens vroeg hoe het nu stond met het fonds dat hij, in samenspraak met de uitgever Van Looy, voor Kloos had opgericht.⁸¹⁸

Slechts af en toe verviel Kloos in zijn oude fout. Op 30 juni 1896 noteerde Van Eeden:

⁸¹³ Brief van Frederik van Eeden aan Henri Borel, d.d. 16 mei 1896, in: Brieven van Frederik van Eeden aan Henri Borel, Den Haag-Brussel, z.j.[1933], p.66-67.

⁸¹⁴ Brief van Frederik van Eeden aan Lodewijk van Deysse, d.d. 13 mei 1896, in: Van Tricht en Prick 1981, p. 302-304.

⁸¹⁵ Ibidem.

⁸¹⁶ Ibidem.

⁸¹⁷ Ibidem.

⁸¹⁸ Brief van Willem Witsen aan H.G. Samson, d.d. 29 mei 1896, UBA, Sam 90.

'Kloos heeft gister gedronken. Ik merkte het dadelijk en hij verraadde zich naïef weg. Toen is hij heel deemoedig geworden, en ik heb nu nog meer prestige. Maar het is ook griezelig.'⁸¹⁹ Hoe griezelig, daar zou Van Eeden binnen niet al te lange tijd nog achterkomen. Zijn patiënt Kloos, die zich tot dusver aan god noch gebod gestoord had, schikte zich ogenschijnlijk in de onderdanige rol die Van Eeden van hem verlangde, maar zou de deemoed die Van Eeden verlangde en het prestige dat Van Eeden voor zichzelf opeiste, niet licht vergeten. Hij zou het Van Eeden zijn verdere leven nadragen. Wat weken later noteerde Van Eeden in zijn dagboek gehecht te raken aan Kloos, die vervuld was van zijn bekroning met de Thieme-prijs voor zijn *Verzen*.⁸²⁰ En een maand verder legde Van Eeden vast dat hij geloofde een goede invloed op Kloos te hebben.⁸²¹

Wellicht zag Van Eeden zichzelf als het goede voorbeeld; het rolmodel zouden we nu zeggen. Dat nam niet weg dat Kloos in de Dennekamp de langste tijd leek te hebben gehad. Want Martha had hem eens flink de waarheid gezegd over zijn lelijke verzen - ongetwijfeld Kloos' indrukken uit de verschillende inrichtingen - zoals Van Eeden optekende in zijn dagboek en Kloos was daar heel stil van geworden. Dat is een goed teken, zo dacht Van Eeden.⁸²² Hij zag niet in dat zijn Martha Kloos op zijn ziel had getrapt en hem niet dieper kon grieven dan iets lelijks zeggen over zijn verzen.

Ruim een jaar later, als Kloos al hoog en breed om de hoek van de 's-Gravelandseweg zit, wordt hij bij een bezoekje aan Van Eeden nog eens betrapt met drank, maar dat is dan ook Kloos' laatste misstap die we van het Bussums front vernemen.⁸²³ Van Eeden, die er al in juli '96 op aanstuurde dat Kloos tegen de winter in een pension in Bussum zou wonen, was nog steeds opgetogen over Kloos' wonderbaarlijke genezing, die zeker voor een groot deel plaatsvond bij Van Eeden thuis, maar zeker ook – overigens zonder een medicus over de vloer - bij de Linns aan de Parklaan.

30.4 Villa Parkzicht

Tot 1 oktober 1896 verbleef Kloos bij Van Eeden aan de Nieuwe 's-Gravelandseweg. Daarna huurde hij een kamer bij de familie Linn in Villa Parkzicht, even verderop. Van Eeden noteerde slechts: 'Kloos is bij Linn. Het gaat goed.'⁸²⁴ Zijn oude vriend Van Deysse keek daar heel anders tegenaan. Die vertrouwde zijn dagboek toe:

Zondagavond. Kloos. Hij was Donderdag bij mij geweest. Hij is *ellendig*. Van de gedichten of het proza, waarin hij tegenwoordig vreugde, levensmoed enz. uitspreekt, meent hij niets (en daarom zijn zij ook zoo slecht). Zijne uitdrukking is die van starre smartpijn, te verward dan dat die zich nog zoû kunnen uiten, of verzacht worden. Hij is uit de halve-krankzinnigheid van 1892-1896, maar was nu drooger dan twee jaar geleden. Hij verdroogt, hij verdort naar den dood. Hij is zoo mager en bleek als een doodshoofd met perkament overtrokken. Als er schaduw van zijn oogbeenderen op zijn wangen is, en elders ook schaduw in zijn ingevallen gezicht, maakt dat een diepen indruk van *dood*. Hij is *ontzettend* van houding, beweging,

⁸¹⁹ Van Eeden 1971, dl. I, 30 juni 1896, p. 379.

⁸²⁰ Ibid., 16 juli 1896, p. 380.

⁸²¹ Ibid., zondag 16 augustus 1896, p. 381-382.

⁸²² Ibid., zondag 13 september 1896, p. 383-384.

⁸²³ Ibid., dinsdag 16 november 1897, p. 423-424.

⁸²⁴ Ibid., zondag 4 oktober 1896, p. 385.

uitdrukking en kleur. Nu drinkt hij niet meer, maar rookt hartstochtelijk: zeer snel en altijd maar door.⁸²⁵

Kloos woonde bij Linn *en pension* voor vijftig gulden in de maand. Naast het traktement dat hij van Van Looy ontving en naast de paar gulden die hij een enkele keer van Van Eeden kreeg, bezat hij niets. Hij zat op zijn kamer, waar je nauwelijks kon lopen. De grond lag bezaaid met kranten, tijdschriften en boeken, en Kloos rookte aan één stuk door.⁸²⁶ Het ging wellicht lichamelijke wat beter met Willem, maar had opnieuw het gevoel dat de hele wereld tegen hem samenspande. Op een kwade dag liet Hein hem weten *De Nieuwe Gids* liever te verlaten om zijn kopij te plaatsen in een blad dat hem beter betaalde. Dat was voor Kloos onbestaanbaar. Wilde Boeken – zoals veel vroegere *Nieuwe Gidsers* – deserteren en zich inzetten voor het vijandelijk kamp van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*? Als Hein dat deed was *De Nieuwe Gids* ten dode opgeschreven en Kloos eigenlijk ook.⁸²⁷

Naast zijn vrees voor een mogelijke desertie van Boeken had Kloos nog een andere zorg. Saar de Swart, van wie hij regelmatig een brief ontving, schreef in haar zoveelste brief van zijn adres goede nota te nemen en dat wekte argwaan bij hem. ‘t Kan dus best zijn’, vertrouwde hij Witsen toe, ‘dat ze mij op een goeden dag nog den een of andere leelijke streek bakt om de bekentenis die Vis me heeft moeten doen.’ Kloos had destijds Anna Vis min of meer gedwongen te erkennen dat ze niet van hem, maar van Saar hield. Opnieuw spookten de lesbiennes door zijn hoofd: ‘Enfin, ik ben op alles voorbereid.’⁸²⁸

Het enige lichtpuntje dat hij zag was, hoe droevig ook, de dood van zijn vader. Wanneer die stierf, had hij als enige erfgenaam recht op zo’n dertig mille en zou hij eindelijk zijn schuld bij Van Eeden, Verwey, Boeken, zijn hospita in de Weteringsstraat en bij de hotelier in Ede kunnen voldoen.⁸²⁹

Bij de Linns deed Kloos wel een nieuwe vriend op: Kees Verster (een broer van de schilder Floris), die hem soms wat geld toeschoof en verder was er Jan Broedelet, Lucies broer, die zomaar op een avond kwam binnenstappen. Hij was nogal geestig, maar Kloos wist niet precies wat hij van hem denken moest.⁸³⁰

Hij wilde zeker eens zien wat voor heerschappij die Kloos was, over wie zijn zus het almaar had, veronderstelde Kloos tegenover Witsen. Hij had nog meer nieuwtjes voor zijn Edese correspondent. ‘Ze gaan hier ergens in de buurt een kolonie oprichten [...]

⁸²⁵ Prick 2003, p. 475-477.

⁸²⁶ Aantekening van Muller jr. van december 1939, Muller-archief, IISG, 9.37.

⁸²⁷ Brief van Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 6 juni 1898, KB 75 C 51.

⁸²⁸ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 13 april 1897, KB 75 C51.

⁸²⁹ Maar dat sommetje bleek een illusie. Toen vader Kloos in mei 1912 overleed, was van een erfenis geen sprake. Een lijfrente van achthonderd gulden voor de drie zussen van zijn vrouw plus extra verpleging voor een van hen had het kapitaaltje volledig opgedroogd. Hein Boeken, die van het overlijden van Kloos' vader hoorde, trok onmiddellijk bij Kloos, die hem nog het nodige schuldig was, aan de bel. Zie: Oerlemans en Janzen 2003, p. 4-51.

⁸³⁰ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 1 april 1898, KB 75 C51.

Van Eeden wordt president ervan en deelt dan iedere week kaartjes van goed gedrag uit [...] voor aanhoudende vleesafschaffing en nobel kunstgevoel.⁸³¹

Eenzelfde verhaal vernam ook Van Eedens vriend Henri Borel. Nu was de zegsman Johan Thorn Prikker, die er geen goed woord voor over had:

Als Van Eeden nog tien jaar wacht is hij wed ik de meest groote conventioneel van de wereld. Ik geloof dat Van Eeden altijd maar half van de wereld en het leven genooten heeft. Hij maakt van zijn theorien de wetenschap. Uit halve kennis en half genot saamgevoegde ondervindingen wordt nu 'n levenswijsheid gefabriceerd.⁸³²

Van Eeden, die naar de mening van Ruiter en Smulders opriep tot een ethisch reveil, voegde de daad bij het woord en stichtte in '98 de coöperatieve associatie Walden: een project, aldus Ruiter en Smulders, van een praktisch-denkend socialist, een deemoedig christen en een hoogmoedige godsdienststichter.⁸³³

Na lange perioden van stilte uit Bussum informeerde Witsen bij Boeken hoe het toch met Willem ging? Willem was eigenlijk altijd hetzelfde, vernam Witsen van Boeken. Kloos hield zich daar flink in Bussum en wenste zo min mogelijk verandering. Wel had Kloos nog altijd plannen voor de N.G.⁸³⁴ Zo vernam Boeken van Kloos dat er een toezegging was van f 900 uit onbekende bron (door Anna Fles, maar dat is geheim) 'dan moet het een soort van Dial worden met Lion Cachet tot artistiek redacteur, nl. voor de versiering en illustratie.'⁸³⁵ Allemaal onzin naar de mening van Boeken.⁸³⁶ En dat bleek ook zo te zijn, want van dat plannetje werd niets meer vernomen. Wel werd Kloos, voor de zoveelste keer, opgeschrikt door een rekening van hotel Mulder uit Ede. Kloos wilde wel betalen, maar had voorlopig geen cent. Bij de dood van zijn vader dan was er geld genoeg. 'Ik ben gezond, maar erg melancholisch,' schreef hij zijn vriend Witsen, 'terwijl ik gelukkig de kracht heb om het niemand te laten merken.'⁸³⁷

In de winter van 1897 berichtte van Eeden aan de al eerder gememoreerde Henri Borel dat niet alleen Kloos – die zelfs heel goed was en nog steeds vooruitging en wiens geheugen zich herstelde – maar ook *De Nieuwe Gids* aan kwaliteit won, en dat er mooie dingen in stonden van zowel Boeken als Kloos.⁸³⁸ Hier sprak de arts Van Eeden, die goed wist dat een

⁸³¹ Ibidem.

⁸³² Brief van Johan Thorn Prikker aan Henri Borel, d.d. 31 december 1897, brief 66 in: Joosten 1980, p. 264-265.

⁸³³ Ruiter en Smulders, p. 153.

⁸³⁴ Brief van Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 4 augustus 1896, KB 75 C 51.

⁸³⁵ Dial was in die tijd het populaire Amerikaanse op politiek georiënteerd tijdschrift. Cachet Lion, Carel Adolph (Amsterdam, 28 november 1864-Vreeland, 20 mei 1945) was een Nederlands kunstenaar. Geboren als Carel Adolph Cachet liet hij in 1901 de achternaam Lion toevoegen. Na tussen 1880 en 1885 met goed gevolg een opleiding tot onderwijzer gevolgd te hebben aan de Amsterdamse Kweekschool, werd hij tekenleraar aan diverse scholen in Amsterdam. Daarna ontwikkelde hij zich tot een all-round kunstenaar; hij batikte, was houtgraveur, ontwierp behangselpapier, tapijten, sieraardewerk, meubels, bankbiljetten, affiches, was boekbandontwerper, en maakte complete ontwerpen voor het inrichten van salons op Nederlandse passagiersschepen. Hij was ook ontwerper van de brandkastzegels.

⁸³⁶ Hein Boeken aan Willem Witsen, d.d. 4 augustus 1896, KB 75 C51.

⁸³⁷ Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 19 maart 1897, KB 75 C51.

⁸³⁸ Brief van Frederik van Eeden aan Henri Borel, d.d. 9 november 1897, in: Brieven van Frederik van Eeden aan Henri Borel, Den Haag-Brussel, z.j.[1933], p.85-87.

elektrotherapie de hersenen een behoorlijke opdonder verkocht en dat het maar afwachten was of die zich wilden herstellen, maar wat Kloos betref liet zijn geestelijke herstel zich positief diagnosticeren. Maar met al te grote liefde kon Van Eeden toch niet aan en over Kloos denken. Hij was ervan op de hoogte dat zijn voormalige patiënt Kloos overal rondstroomde dat Van Eeden hem destijds alleen had geholpen om straks een verschrikkelijke wraak op hem te nemen. Wat een edeldenkendheid, was het cynische commentaar van Van Eeden, om vervolgens vast te stellen: 'Kloos is bang voor mij, maar hij houdt zich goed.'⁸³⁹

Dit 'ondergronds' gevecht stond een verder contact overigens niet in de weg. Wanneer Van Eeden wilde publiceren, dan zette Kloos, die altijd verlegen zat om kopij, met graagte zijn kolommen voor hem open. Toen Van Eeden een rijke oogst verzen aan de Villa Parkzicht zond, was Kloos daar zeer mee ingenomen. Het was het mooiste wat hij ooit van hem las, schreef Kloos hem. Dat pleitte dan weer in Kloos' voordeel, want zo redeneerde Van Eeden: om de verzen mooi te vinden moet men zelf ook iets moois in zich hebben. Zo goed als Kloos nu was, zo had Van Eeden hem nog niet gekend, tekende Van Eeden in zijn dagboek op.⁸⁴⁰ Kloos, die zowel op eerste kerstdag als op de oudejaarsavond van '96 bij Van Eeden aan tafel zat, wist hem voor de maartaflevering een deel van 'Het lied van schijn en wezen' los te praten, waar Van Eeden, die het spel met plezier meespeelde, maar al te graag 'ja' tegen zei.⁸⁴¹

Ook fysiek ging het de laatste tijd steeds beter met Kloos, zoals hij Witsen liet weten: 'Ik voel me sterk en gezond en eer dertig dan achtendertig jaar, en zie er geloof ik, ook zo uit'.⁸⁴² Maar hij zat zich anders wel een beetje te 'verdommen', altijd alleen, zonder enige conversatie of afwisseling. Daar kon het verkoopsucces van zijn *Veertien jaar literatuur-geschiedenis* niets aan afdoen.⁸⁴³

Als redacteur van *De Nieuwe Gids* kreeg Kloos op een goede dag te maken met een toenadering die hem nogal bezwaarde. Het ging gepaard met een onverwacht en, gelet op de voorgeschiedenis, eigenaardig verzoek: Van Deysssel vroeg Kloos hem op te volgen als redacteur van het Tweemaandelijksch Tijdschrift, dat hij per 1 januari 1900 – er was dus nog een heel jaar te gaan – vaarwel zou zeggen. Dat *De Nieuwe Gids* dan verdwijnen moest, vertelde Van Deysssel er niet bij. Maar Kloos, zo schreef hij aan Witsen, ging natuurlijk niet op het verzoek in, 'want dat zou gelijk staan, vind ik, met mijn eigen ruiten bruuskweg te gaan ingooien om daarvoor in de plaats te krijgen een onzekere hoop op een twijfelachtige toekomst.'⁸⁴⁴

⁸³⁹ Ibid., p. 100.

⁸⁴⁰ Ibid., p. 107.

⁸⁴¹ Van Eeden 1971, dl. I, maandag 28 december 1896, p. 392; donderdag, Oudejaarsavond 1896, p. 392-393.

⁸⁴² Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 20 april 1898, KB 75 C51.

⁸⁴³ *Veertien jaar literatuurgeschiedenis 1880-1893*. Twee delen. Amsterdam, 1896.

⁸⁴⁴ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 8 januari 1899, KB 75 C51.

Kloos verwierp het plan, ten eerste omdat Verwey, die met Van Deyssel de redactie voerde van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, nergens van af wist, en ten tweede omdat hij, naar eigen zeggen, het maar moeilijk praten vond met iemand van katholieke huize, die immers nooit recht op zijn doel af ging en zei waar het op stond. En dan, met *De Nieuwe Gids* en zijn vijfhonderd abonnees ging het helemaal zo slecht nog niet.⁸⁴⁵

Zo zelfverzekerd als Kloos hier te werk ging, zo weifelend zocht hij zijn weg in de liefde.

30.5 Lucie Broedelet

Op 27 januari 1899 ontving Willem Witsen een vertrouwelijk schrijven uit Villa Parkzicht in Bussum. Willem Kloos' medepensionist, Chris Verster – een jongere broer van de schilder Floris – schreef Witsen dat Kloos er weer slecht aan toe was. Uit een briefje van mevrouw Versluys had Kloos vernomen dat een verbintenis tussen hem en Lucie uitgesloten was. Nu had Kloos het plan opgevat aanstaande zondag af te reizen naar Amsterdam om daar van de Versluysen te horen wat er aan de hand was. Letterlijk schreef Chris Verster:

Van Mevr. Versluys heeft hij n.l. gehoord, dat hij in de toekomst niets meer te wachten heeft van een intiemere verhouding met een ook U bekend meisje, en die mededeeling heeft hem zwaar geschokt. Van mijn kant heb ik getracht hem zoo goed mogelijk te troosten en moed in te spreken, doch ik vermag natuurlijk niet veel. Ik ben een lange wandeling met hem gaan doen, heb wat schaak gespeeld, en veel met hem over een en ander vertrouwelijk gesproken, gisteren. Toch geloof ik, dat een brief aan hem, van een goed vriend als U voor hem zijt en blijft, veel goed zou doen, en deel ik U daarom het bewuste feit mede.

Vertrouwelijkheid is wel geboden, zo besloot Verster zijn schrijven.⁸⁴⁶ Uit Kloos' brief die verderop volgt, blijkt dat de mogelijke verbintenis van Kloos met Lucie Broedelet, die zich inderdaad sinds het voorjaar van 1894 voortsleepte, definitief tot het verleden behoorde.

Wie was dat meisje Lucie Broedelet waar Kloos in 1894 als 35-jarige kennelijk zijn zinnen had opgezet? We weten dat zij destijds als 17-jarige debuteerde onder de schrijversnaam Stella Violantilla met twee bijdragen in het juni-nummer van de achtste jaargang van *De Nieuwe Gids* (1893), met haar verzen 'Herfsttinten' en de dramatische tekst de 'Radja's' – een stuk in vier tonelen over de Radja en de dramatische dood van zijn gemalin de Rahni.⁸⁴⁷ Jessica Voeten veronderstelt dat haar debuut in *De Nieuwe Gids* door vader Broedelet werd bekooktoofd. Twee briefjes, een van Kloos en een van Lucie aan de uitgevervrouw Annette Versluys-Poelman, maken de veronderstelling dat vader Broedelet bemoeienis had met het debuut van zijn dochter aannemelijk. Uit Kloos' ongedateerde briefje aan haar wordt duidelijk dat Kloos voorlopig de boot afhiel:

⁸⁴⁵ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 20 januari 1899, KB 75 C51.

⁸⁴⁶ Brief van C.W.H. Verster van Wulvenhorst aan Willem Witsen, d.d. 29 januari 1899, Witsenarchieff, KB 75 C51.

⁸⁴⁷ *De Nieuwe Gids* 8 (1893), afl. 5 (juni), p. 251-267.

wegens drukke werkzaamheden, zo schreef hij, kon hij de heer Broedelet onmogelijk ontvangen. Nu had Kloos ook wel wat anders aan zijn hoofd; hij stond namelijk op het punt De Nieuwe Gids volledig naar zich toe te trekken. Lucie schreef in haar briefje aan dezelfde mevrouw Versluys dat zij bovenmatig gelukkig was met de brief van Kloos waarin hij haar kennelijk een plek in zijn tijdschrift toezegde.⁸⁴⁸

Het was overigens in 1893 voor zo'n jong meisje een hele prestatie om te debuten in een toonaangevend blad als *De Nieuwe Gids*. Met haar debuteerden in hetzelfde juninummer Henriëtte van der Schalk, daarvoor klaargestoomd door Albert Verwey, met haar 'Verzen' en niet geheel onbelangrijk, Leopold met zijn 'Zes-Christus verzen'.⁸⁴⁹

Alles bij elkaar wist Kloos een niet onverdienstelijk juninummer van *De Nieuwe Gids* in elkaar te zetten en af te leveren. En dat bleef niet onopgemerkt. Een geniaal kind, verzuchtte de acteur Royaards in zijn brief aan Alphons Diepenbrock over Lucie Broedelet. Royaards was ongetwijfeld meer 'begeistert' door de 'brunette met pracht oogen, waarachter je een eeuwige zomer droomt' dan dat hij getroffen was van haar weemoedige verzen die over duidelijk aantonen dat zij hard had gestudeerd op de door haar aanbeden dichter Willem Kloos en daarmee ook rijkelijk putte uit zijn poëtisch jargon.⁸⁵⁰ Een van haar verzen, waarin de stem van Kloos mee klinkt ter illustratie:

Ach, wat ruischen de boomen, de hooge boomen;
De popels, de hooge, wat ruischen zij zoo droef!
Over de stille graven, in de donkre nacht
Zij ruischen, ruischen van grafdroefenis.

Ach, wat komt de wind zoo vreemd gevaren! Geesten-
Scharen zweven aan, 't droefstille bewegen
Doet wondervol leven de sfeer, om zich henen
Zij weven, zij weven grafdroefenis.
Droefvreemd gerucht vervult de lucht. Schimmenheiren
Glijden mij, raaklings voorbij, de zwijgenden, de
Stillen. Wat wordt mij arme angstig, heel bange,
Wonderbange ach om grafdroefenis.⁸⁵¹

Een halfjaar na haar debuut in Kloos' tijdschrift volgde dan eindelijk in de Eerste Parkstraat Lucies kennismaking met de door haar zo bewonderde dichter Willem Kloos, die ze, zo vertrouwde ze mevrouw Versluys toe, door alles wat ze van hem hoort en leest, steeds hoger en hoger gaat stellen. De boodschap aan mevrouw Versluys was duidelijk.⁸⁵² Het is moeilijk te doorzien of Lucie in haar brief aan de Versluysen oprecht naïef was of dat het juist getuigde van een strategisch inzicht. Eén ding stond vast: Kloos had een drietal maanden *De*

⁸⁴⁸ Briefje van Lucie Broedelet aan mevrouw Annette Versluys-Poelman, d.d. 26 december 1893. Zie Voeten 2000, p. 44.

⁸⁴⁹ *De Nieuwe Gids* 8 (1893) afl. 5 (juni) Verzen p. 226-231 en Zes-Christus verzen p. 272-280.

⁸⁵⁰ Brief van Willem Royaards aan Alphons Diepenbrock, d.d. [6 december 1893], in: Reeser 1967, dl. II, p. 87-89.

⁸⁵¹ *De Nieuwe Gids* 9 (1894), afl. 6, p. 326.

⁸⁵² Brief van Lucie Broedelet aan Annette Versluys-Poelman, d.d. 26 decemer 1893 in: Voeten 2000, p. 39.

Nieuwe Gids volledig in handen en de vaderlandse pers berichtte daar met graagte over. Dat zal ook Lucie niet zijn ontgaan.

En Kloos was overdonderd door de brunette. 'Stella is een heerlijk meisje, kinderlijk natuurlijk te samen met gedistingeerd, zonder de minste pretentie of aanstellerij'.⁸⁵³ Als iemand het moest weten was het de nieuwbakken huisvader Witsen wel. Het was de afgelopen donderdag, zo las Witsen in Ede, dat zij gechaperonneerd door mijnheer en mevrouw Versluys Kloos in de Parkstraat een bezoek bracht.

Willem Kloos, die Lucie de exotisch klinkende schrijversnaam Stella Violantilla had gegeven – ze zou overigens al snel onder haar eigen naam in het blad publiceren – wilde haar maar al te graag als schrijfster in zijn stal opnemen. Ook bleek al spoedig na haar bezoek aan de dichter dat Kloos niet alleen bijzonder gecharmeerd was van de verschijning van de inmiddels 18-jarige dichteres, zoals hij Witsen in Ede onmiddellijk doorbriefde, maar dat er, wat hem betrof meer speelde tussen hen beiden en 'wat zo heerlijk was met Stella – ze was zo natuurlijk en zonder aanstellerij.' Want aan pretentie en aanstellerij had Kloos een broertje dood en dat kostte mejuffrouw Pijnappel destijds het zicht op een langdurige verbintenis met hem.

Na haar debuut in de zomer van '93 volgden nog heel wat dramaatjes en poëzie van haar in de opeenvolgende nummers van *De Nieuwe Gids*, totdat het tijdschrift stil kwam te liggen en daarmee ook Lucies productie voor het blad. En na de 'herstart' van *De Nieuwe Gids*, nieuwe reeks, zou ze in Kloos' blad niet meer publiceren.⁸⁵⁴

Dat was bijzonder spijtig voor Kloos en Boeken – de nieuwe tweemansredactie – want Lucie of Stella bleek, na haar debuut voor *De Nieuwe Gids* spoedig onmisbaar. Zij had in de donkere dagen van januari 1894 voor het enige licht gezorgd, zoals Hein Boeken Pet Tideman – die toen nog deel uitmaakte van de redactie – voorhield: 'Stella heeft weer een mooi stuk geschreven voor de ng. Dit is het eenige lichtpunt'.⁸⁵⁵

Rond de jaarwisseling van '93-'94 maakte Lucie in huize Versluys ongetwijfeld kennis met de beide andere prominenten van *De Nieuwe Gids*, Tideman en Boeken, en werd haar omgang met Kloos vertrouwd en ogenschijnlijk wat meer ongedwongen. Maar haar ogen sluiten voor Kloos' aftakeling kon zij natuurlijk niet. Bij de Versluysen vernam zij al spoedig dat het met Willem lichamelijk gezien almaar slechter ging en dat het maar niet wilde beteren.⁸⁵⁶

Mevrouw Versluys zal haar voorzichtigjes aan, zo mag men veronderstellen, toch het een en ander hebben verteld over Kloos' alcoholgebruik dat hem zichtbaar aan het slopen was.

In februari van datzelfde jaar 1894 verdween Kloos met Boeken spoorlags uit Amsterdam en vestigde zich zoals gezegd voorlopig in Sloterdijk waar zij voor korte duur in bij Tideman introkken en vervolgens verhuisden, in datzelfde Sloterdijk, naar een leegstaande koepel. Daar ging het niet goed. In de hoop dat Kloos wat zou beteren, haalde Witsen hem naar Ede. Daar kreeg de schilder al spoedig spijt van. Kloos was werkelijk onhandelbaar: 'Met

⁸⁵³ Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 30 januari 1894, Witsenarchief, KB 75 C51.

⁸⁵⁴ Lucie Broedelets, Verzen in *De Nieuwe Gids* 9 (1894), nr. 6, p. 326-333, was haar laatste bijdrage aan het tijdschrift.

⁸⁵⁵ Brief van Hendrik Jan Boeken aan Pieter Tideman, gedateerd 29 januari 1894, Tideman-archief, KB 134 A2-16. Gedeelte van de brief ook bij: Vergeer 1985, p. 151. Het bedoelde stuk is ongetwijfeld Stella's *Viola* uit het februarinummer van de 9^e jrg.(1894), p. 364-383.

⁸⁵⁶ Voeten 2000, p. 49.

naakt lichaam op de wijze van een sidderenden Satyr met beide handen de flesch vasthoudend zoolang hij zijn schandelijke roes uitsliep,' lag hij op de bank.⁸⁵⁷ Witsens vrouw Betsy was niet bereid Kloos' gedrag nog langer te accepteren en Witsen zag zich genoodzaakt zijn vrouw in bescherming te nemen en Kloos de deur te wijzen. Het vervolg is bekend. Kloos verdween naar Amsterdam en belandde weer in de Eerste Parkstraat, in het oude atelier van Witsen dat inmiddels, tot grote opluchting van Israëls, gehuurd werd door Saar de Swart en Anna Vis. Kloos, niet in staat voor zichzelf te zorgen, mocht voorlopig bij hen blijven en werd zo goed en zo kwaad als dat ging niet alleen door hen verzorgd, maar kreeg ook geld van de beide vrouwen om zijn nachtelijke drankpartijen te financieren.⁸⁵⁸ Het een en ander was ook voor de familie Versluys geen geheim en zij hielden de situatie aan de Eerste Parkstraat voor Lucie zoveel mogelijk verborgen.

De boodschap dat Kloos daar door Saar en Anna werd verzorgd, kwam toch ter ore aan Lucie Broedelet, die bovendien vernam dat er sprake was van een relatie tussen haar vereerde dichter en Anna Vis. Nu wilde zij wel eens weten hoe dat zat. 'U begrijpt dat ik blij ben dat Kloos nu gelukkig is', schreef zij de uitgeversvrouw, 'en als ik er nog iets toe kan bijdragen zal ik dat met al mijn hart doen. Ik hoop zoo zeer, dat zij eindelijk 't geluk mogen gevonden hebben, want zijn leven was wel dikwijls droef niet waar. Haar ken ik niet, maar ik hoop veel van haar te houden.'⁸⁵⁹ Zo verkeerde Lucie – die niet geheel en al ongevoelig was voor de dichter – in de veronderstelling dat Kloos en Anna aan een stevige relatie bouwden. En de Versluysen konden dat moeilijk ontkennen.

Wat was er gebeurd? Kloos was inderdaad, na een dag stappen in Utrecht met Anna Vis bij Versluys, waar ook toevallig Witsen zat, binnen komen vallen, om zijn meisje Anna voor te stellen.⁸⁶⁰ Kloos was met het geld dat hij voor zijn verzen van de uitgever ontving – zoals hij de artsen van het Wilhelmina Gasthuis verzekerde, korte tijd daarna – nog een paar dagen op stap geweest. In Utrecht weten we nu. Uit de tijd dat dit 'avontuur' met Anna Vis speelde, schreef Kloos natuurlijk verzen en twee daarvan nam Kloos op in zijn bundeltje *Nieuwe Verzen*, dat in het najaar van 1895 bij Versluys verscheen. Ik laat hieronder uit beide verzen een strofe volgen:

O vrouw, ik vergeef u de kussen gestrooid
Op heel mijn gelaat, in die vreemde stonde,
Toen 'k lag, doodsbleek, als ten doode getooid
En *niet* bewoog en niet weêrkussen konde,

O, vreemd gepassioneerde vrouw, die kussen
Kunt, óók als gij 't niet meent, met zwaren druk
Der telkens neervallende lippen, tusschen
Wier rood paar 'k dacht te voelen 't groot geluk⁸⁶¹

⁸⁵⁷ Brief van Alphons Diepenbrock aan Aeg. W. Timmerman, d.d. 28 december 1894, in: Reeser 1967, dl. II, p. 246; zie ook Diepenbrocks brief aan Timmerman, d.d. 5 januari 1895, Reeser 1967, dl. II, p. 252.

⁸⁵⁸ Van der Wiel 1986, p. 149.

⁸⁵⁹ Zie Voeten 2000, p. 53.

⁸⁶⁰ Van der Wiel 1986, p. 147 e.v.

⁸⁶¹ Het betreft de verzen LXXVI en LXXVII van de zesennegentig verzen die dit bundeltje tellen. Ook het vers dat hij opdroeg aan Betsy en Willem Witsen, 'Ik ben een vogeltje, dat piept', en zijn vers voor Samson, 'De boot gaat voort op 't zachtelijke bewegen', nam hij op in deze uitgave. Ook het vers dat hij in eind mei '95 vanuit de

Om de zaak voor Lucie nog wat gecompliceerder te maken, had Saar de Swart Lucie in vertrouwen genomen en geschreven dat er absoluut geen sprake was van een liefdesrelatie tussen 'haar' Anna en Kloos. Lucies verwarring was groot en ze zocht voor haar vertwijfeling als altijd steun bij mevrouw Versluys, die ze onder meer schreef:

't Was mij toen erg verwonderlijk, in die stemming nu een brief van Juffr. De Swart te krijgen, dat begrijpt u. Zichzelf in twee perioden naast elkaar te zien staan, te vergelijken. 't Was in 't begin zoo'n botsing van denkbeelden en gevoelens in mij.'t Was toch al een chaos in mij, maar toen was 't geheel gedaan met mijn evenwicht.⁸⁶²

Lucie weet niet meer wat zij van deze idiotie moet denken. Het arme kind moest eerst zien te accepteren dat Kloos niet in de armen van haar, maar een andere vrouw lag om vervolgens te vernemen dat juist die vrouw een andere vrouw liefhad. Eenzelfde schrijven van Saar de Swart ging richting Tideman. Jammer, was zijn commentaar, want de omgang met een vrouw, in dit geval Anna Vis, zou Kloos alleen maar goed doen en dan ook nog het liefst buiten Amsterdam meende hij.⁸⁶³ De rol van de dames leek, wat Kloos' verzorging betrof, uitgespeeld en Kloos verdween, zoals we weten, uiteindelijk naar Utrecht.

Toen Kloos, na zijn verblijf in Utrecht en de maanden bij van Eeden, voorlopig en pension bij de familie Linn verbleef, werd de band tussen Lucie en Kloos weer wat aangetrokken. Sinds mei 1895 resideerde de familie Broedelet in Hilversum; als het ware om de hoek bij Kloos en met Lucies broer Jan, van wie Kloos naar eigen zeggen niet goed hoogte kreeg, onderhield Kloos een drukke agenda. Door die omgang met de Broedelets haalde Kloos, naar Witsens idee, zich allerlei raars in het hoofd zoals hij, na Kloos' ontboezeming inzake Lucie Broedelet, zijn vrouw schreef. 'Willem heeft vreeselijk gelachen om allerlei flauwe kinderachtigheden van je man; maar hij heeft mij, van zijn kant, confidenties gedaan die heel bedenkelijk zijn: betreffende Lucie!

Bedenkelijk om zijn uitleg; enfin je weet 't wel'. Betsy was kennelijk van het een en ander op de hoogte wat Willem en Lucie betrof. 'Hij wou heel graag eens 'n dag in E. komen maar hij is bang voor Mulder!'⁸⁶⁴ Die kreeg nog centjes van hem en die waren er ten enen male niet. Gelukkig had vriend Witsen kort daarvoor nog wat portretten van 'de brunette met de prachtige oogen' gemaakt waar hij zijn vriend Kloos ongetwijfeld mee had verblijd.⁸⁶⁵ Maar helaas: de vage hoop dat er uiteindelijk tussen hem en Lucie iets moois zou kunnen ontstaan, werd de bodem ingeslagen. Met het vertrouwelijk schrijven van Chris Verster uit begin '99 viel er ook een brief van Kloos op de deurmat van de Witsens:

Weet dan, Wim, het volgende is gebeurd. Gistermorgen kreeg ik een brief van Mevr. Versluys, die mij zonder dat ik erom gevraagd of zelfs maar gezinspeeld had, voor goed alle hoop, laat ik hier maar zeggen op 'Hilversum' ontnam. De brief was

Weteringsstraat aan Van Eeden stuurde: 'Mijn plezier kan ik wel op / Die gezwierd heb door der menschen/ Gedachtetjes en willetjes al zooveel jaren lang.'

⁸⁶² De brief dateert van 15 januari 1895. Zie: Voeten 2000, p. 59 (noot 43).

⁸⁶³ Brief van Pet Tideman aan Alphons Diepenbrock, d.d. [oktober 1894], in: Reeser 1967, dl. II, p. 217-219.

⁸⁶⁴ Brief van Willem Witsen aan Elizabeth Witsen-van Vloten, d.d. 24 juli 1897, Witsenarchief, KB 75 C 51.

⁸⁶⁵ Brief van Lucie Broedelet aan Willem Witsen, d.d. 24 april 1897, Witsenarchief, KB 75 C 51.

verstandig-medelijdend, en mij zeer sympathiek maar, zooals ik het moet opvatten, definitief. Dit trof mij vooral, omdat zij mij anderhalf jaar geleden, ook geheel uit zichzelf, geschreven had: ik geloof in de toekomstige vereeniging van U en Lucie. Je begrijpt dat gaat me niet in de koude kleren zitten: ik ben er wezenlijk ontzettend beroerd van. Ik voel mij gelukkig sterk, en niemand in huis kan iets aan mij merken: ik doe, eet en spreek net als anders. Vooral ben ik getroffen, omdat Jan Broedelet, zonder dat ik er eenige aanleiding toe gaf, of het aanmoedigde, in de laatste zes maanden heel anders dan vroeger tegen mij was gaan doen. Hij had mij op eens gezegd: Laten wij maar Willem en Jan zeggen, had mij in October in den Haag te logeeren gevraagd, om de voorstelling van *Idylle* bij te wonen, waar ik dan ook geweest ben, en sprak mij voortdurend op vertrouwelijken toon over zijn intieme leven, of wat ik als zoodanig moest beschouwen, waarbij hij mij dan om raad vroeg, etc. Zijn talrijke brieven aan mij onderteekende hij altijd: 'Je vriend Jan.' Ik heb mij gelukkig nooit losgelaten tegen hem: ik was alleen vriendelijk en gezellig tegen hem, omdat ik o.a. door v. Meurs tegen hem was gewaarschuwd. Je zal dus begrijpen, dat mij de brief van Mevr. Versluys vrij wat geschokt heeft. Als je wilt, schrijf mij dan eens. Ik heb nu al tien à twaalf jaar lang veel vriendschap van je ondervonden, die ik nooit vergeet: Schrijf mij alleen maar, als je niets anders weet, b.v. 'Hier heb je een poot, kerel, word niet moedeloos, het leven is zoo.'⁸⁶⁶

Zo verdween Lucie Broedelet uit het leven van Willem Kloos.⁸⁶⁷ Wel woonde hij, in gezelschap van haar broer, in Den Haag de opvoering bij van haar toneelstuk *Idylle*, dat in 1898 bij S.L. van Looy zou verschijnen en al eerder was voorgepubliceerd in *De Nieuwe Gids*.⁸⁶⁸

⁸⁶⁶ Brief van Willem Kloos aan Willem Witsen, d.d. 27 januari 1899, Witsenarchief, KB 75 C51.

⁸⁶⁷ Lucie trouwde in 1906, ze is dan dertig, met de kunstschilder Jacques Snoeck, die op jonge leeftijd overleed. Zo'n beetje tien jaar na Kloos' verscheiden begon ze weer te dichten, maar na die oorlogse jaren miste haar verskunst iedere aansluiting en vond bij het publiek weinig of geen gehoor. Op 93-jarige leeftijd stierf Stella Violantilla als een van de muzen van *De Nieuwe Gidsers* in de woelige zestiger jaren. Lucie Broedelet 1875-1969. Zie over haar vooral: Jessica Voeten, 't Dunkt mij zoo eene *décadence* van mij: brieven van Lucie Broedelet aan Annette Versluys-Poelman, 1892-1895, in: *Jaarboek Letterkundig Museum*. : vol. 9 (2000), pag. 39-60, zie: p.56, noot 9.

⁸⁶⁸ *De Nieuwe Gids*, jaargang 9, (1894), p.247-268.